

Föreningen för Västgötalitteratur

Meddelande

År 2025

NR 2

2025-05-25

Hûvverta de' egentligen geck te' då föreninga bildades

Mer västgötskt än så kan knappast rubriken vara på ett föredrag som handlar om bildandet av en förening vars syfte är att samla intresserade boksamlare av västgötalitteratur. Föredragshållaren var Ingvar Kjörck, som på föreningens 25-årsjubileum den 28 mars 1987 berättade att det "var på vippen att föreningen aldrig blivit bildad", då den 29 mars 1962.

Ett upprop hade skickats ut till intresserade undertecknat av ryttmästare Bertil Ekberg, Dagsnäs, stadsbibliotekarie C Wilhelm Jacobowsky, Skara, intendent Benjamin Lidholm, Lidköping, bibliotekarien Nils Sandberg, Göteborg, landsbibliotekarien Bengt Stenberg, Skara och redaktör Folke Tengeland.

Mötet hölls på Gamla Rådhuset i Lidköping den 29 mars 1962. Syftet var att utröna om det fanns underlag för att bilda en förening för västgötalitteratur. Diskussionens vågor gick höga bland de cirka 50-talet närvarande. *"Församlingen hade inbjudits mer eller mindre på en höft. Det uppdämda och ivriga intresset gjorde debatten rätt stormig."* Ryttermästare Ekberg betonade att man i den nybildade föreningen vill söka samla alla samlare av västgötalitteratur från

skilda delar av landskapet. Ekberg menade vidare att västgötalitteratur är eftersökt. Om man kommer in på ett antikvariat och vill köpa något dylikt får man oftast svaret att något sådant inte finns, och skulle något komma in säljs det omedelbart. Avslutningsvis ansåg Ekberg att föreningen bör verka för att böcker kommer samlare till godo på bästa och billigaste sätt.

I protokollet § 8 står att "Föreningen inte skall vara ett forum för storsamlare, utan att man skulle utforma dess program med tanke också på de små samlarna och på dem som överhuvud var intresserade av litteratur om hembygden".

I § 9 kan man läsa om olika programformer som diskuterades under mötet. Detta kunde till exempel vara dubblett-förmedling, bibliografisk orientering, omtryck av sällsynta skrifter med mera. Förslag om ett medlemsblad framfördes.

Vid mötets slut hade 39 personer antecknat sina namn på en intresselista och en interimsstyrelse av sju personer samt tre suppleanter valdes.

Föreningen för Västgötalitteratur
Box 325, 532 24 Skara • Tfn 0707-42 65 18
Plusgiro 59 24 33-7 • Bankgiro 663-2574
Swish 123 347 5555
Org.nr. 868400-8793
Epost: soask54@gmail.com
www.vastgotalitteratur.nu

Ordförande: Gerd Ljungqvist-Persson, Od. 0705-78 56 34
gerd@vatsgotalitteratur.nu

Vice ordf.: Johnny Hagberg, Skara. 0705-50 00 98
jonnyhagberg52@gmail.com

Skr. Annicka Berggren, Söne. 0707-76 68 80
annicka.berggren@icloud.com

Skattmästare: Sven-Olof Ask, Skara. 0707-42 65 18
soask54@gmail.com

Anne Andersson, Vårgårda, 0706-51 53 53
anne.andersson@telia.com

Peter Johansson, Vänersborg. 0705-44 75 39
peter.f.johansson@vgregion.se

Thomas Johansson, Tranemo. 0705-31 18 03
tranan@antikvariattranan.se

Niklas Krantz, Floby. 0762-68 30 04
b2_gods@hotmail.com

Gustav Nordh, Hällekis. 0739-87 18 55
gustav.nordh@gmail.com

Maria Hörnlund, Skara. 0707-19 55 09
maria.hornlund@gmail.com

Ulf Lycke, Alingsås. 0704-44 50 09
ulf.lycke@outlook.com

Årsavgift 2025: Enskilda medlemmar 150 kr,
Äkta makar/sambor/institutioner 200 kr.

Meddelandet utkommer i februari, juni, augusti och december. Författare ansvarar för innehållet i egna artiklar.
Redaktör och ansv. utgivare: Johnny Hagberg

Vi hälsar följande medlemmar välkomna till föreningen:

Annica Andersson, Hjo
Anders Bergström, Mariestad
Annette Brandelid, Kristinehamn
Ulla Dahlén, Alingsås
Gunilla Glattes Halldin, Alingsås
Eva Gustavsson, Tidaholm
Ebba Hammar, Göteborg
Erik & Katarina Hasselström, Skövde
Pär-Gunnar Karlsson, Åkarp
Erling Larsson, Lödöse
Paula Lignell, Enebyberg
Kerstin Olsson, Vänersborg
Fredrik Persson, Lidköping
Max Petzold, Göteborg

FLOBY ANTIKVIARIAT

Öppet : söndagar 13-19 (hela året)
Tfn 0515 40940, 40773

Birger Sjöberg-sällskapet

Kulturpersonligheten och Vänersborgssonen Birger Sjöbergs minnen lever vidare.

Vissamlingen Fridas bok och romanen Kvartetten som sprängdes känner nog de flesta läsare av denna texten till. Mer okänt är kanske att det finns ett aktivt Birger Sjöberg-sällskap. Det litterära sällskapet brukar hålla sina årsmöten i Vänersborg men i år var det i Stockholm.

Onsdagen den 23 april befann jag mig i det litterära sällskapet Samfundet De Nios hus i Stockholm då Birger Sjöberg-sällskapet där höll sitt årsmöte.

Det var ett imponerande årsmötesprogram. Litteraturprofilerna Johan Svedjedal och Petra Söderlund berättade om Samfundet De Nio och Svenska Vitterhetssamfundet som i höst ger ut Birger Sjöbergs Drömmeriidkarna.

Birger Sjöberg-sällskapets ordförande Eva Haettner Aurelius berättade om innehållet i Drömmeriidkarna, som blir föreningens årsbok för år 2025.

Därefter var det fika som följdes av sedvanliga årsmötesförhandlingar.

Föreningens sekreterare Margareta Midgard tog därefter ut deltagarna på vandring i spåren av Sjöbergs Stockholmskäserier.

Det hela avslutades med middag på Kungliga Operan.

Birger Sjöberg-sällskapet bildades 1961 i Vänersborg. Sällskapet ger årligen ut årsböcker, och återkommande delas en Birger Sjöberg-medalj ut samt ett Birger Sjöberg-pris som ger ekonomiskt stöd för forskning kring hans liv och verk.

Gå gärna in på sällskapets hemsida för att ta del av det breda utbudet. Det besöksvärda Vänersborgs museum har ett Birger Sjöberg-rum där man bland annat har återskapat hans arbetsrum med autentiska föremål.

Till sist en efterlysning. Birger Sjöbergs röst verkar inte finnas inspelad. I alla fall inte vad som är känt. Det vore fantastiskt om en inspelning av hans röst kan hittas.

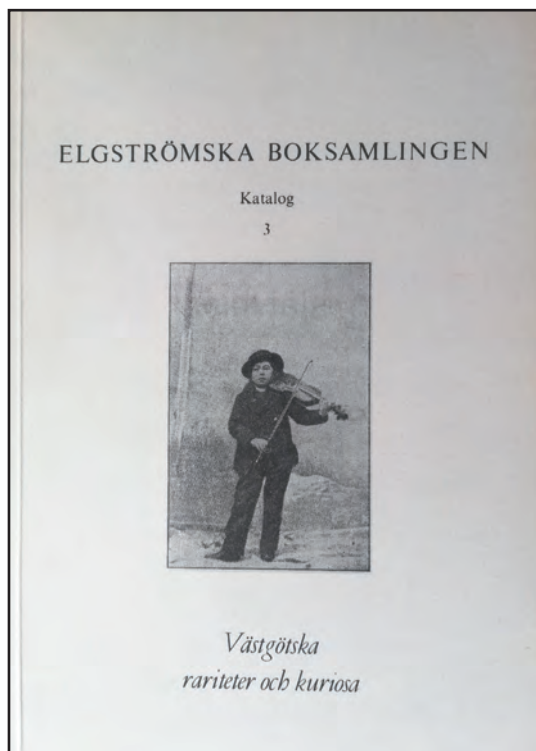
Niklas Krantz

Västgötalitteratur på Facebook

Många har anslutit sig som "vän" till Västgötalitteraturs Facebooksida. Just nu har vi 989 följare och 874 gillare! Du som är med i Facebook – skriv Västgötalitteratur i rutan, så kommer vår facebooksida fram.

Där kan Du följa aktuella händelser i föreningen och även göra egna inlägg om västgötalitteratur. Du kanske vill lyfta fram en ny bok, eller eftersöka en gammal dito.

Elgströmska bokauktionen i tidningsnotiser

Föreningen för Västgötalitteratur har haft förmånen att vid olika bokauktioner sälja många medlemmars böcker. Olika orsaker kan vara med i bilden då en boksamling beslutas att avyttras. Under åren har de stora samlingarna efter Hans Sallander, Jörgen Elgström, Åke Imark, Allan Johansson, Nils Sandberg, Curt Tubin och Dagnässamlingen (Eva & Otto Ekberg) försålts genom föreningens auktioner. När en samling säljs kommer alltid frågan: Varför inte ge samlingen till en institution eller till ett bibliotek? Svaret är enkelt. Det är genom att samlingar får nya ägare som bokintresset lever vidare. Det är genom enskilda samlingar som nya samlare med sitt spårinne kan hitta objekt som man sökt efter länge. Till detta kommer att efterlevande också får en bra summa pengar.

Elgströmska auktionen

1981 försåltes bibliotekarien Jörgen Elgströms (1919-1980) samling. En katalog finns upprättad av Nils Sandberg. Auktionen samlade mycket folk. Vid denna tid stod västgötasamlandet på sin höjdpunkt. Många samlare skulle ha allt som hörde till västgötalitteraturen. Priserna blev därefter. Reklam gjordes också för auktionerna och böckerna. Här återges vad vår Hedersledamot och journalisten Hans Menzing skrev i *Skaraborgs Läns Tidning* om auktionerna. Njut av reportagen!

Johnny Hagberg

Elgströmska bokkatalogen finns till salu för 30:- + frakt.

Skaraborgs Läns Tidning 1981-08-13

RENA ÄLGJAKTEN FÖR VÄSTGÖTASAMLARNA

Vad älgjakten är för älgjägarna, det är 9-10 oktober för västgötalitteraturens vildaste vänner. Då säljs i Veterinärinrättningens aula 1 000 nummer västgötalitteratur av raraste slag. Någon bok är så unik att den knappast finns. Den är ensam i sitt slag att man inte ens vet om det eventuellt fattas någon sida.

Det handlar om den tredje auktionen av dyrgripar i Jörgen, Lennart och Ole Elgströms västgötasamling och den här gången rör det sig om verkliga dyrgripar.

Det blir förmodligen hjärtslitande scener kring klenoderna

av ett slag som skulle krävas en Jörgen Elgström att skildra. En skoningslös kamp om *Alingsås manufactur-societetens författade reglor och associationscontract 1728* eller Claudius Bahrs *De Mariaestadio, Vester-Gothiae oppido* från 1717 av det slag Jörgen i rader av allvarliga kåserier målat upp.

KATALOG

350 nummer går under klubban den 9 okt och resten den 10. Biblioteksrådet Nils Sandberg i Göteborg har sammanställt en mycket innehållsrik katalog som snart skall lämna tryckeriet. Vi har fått en förhandstitt på alla dyrgriparna.

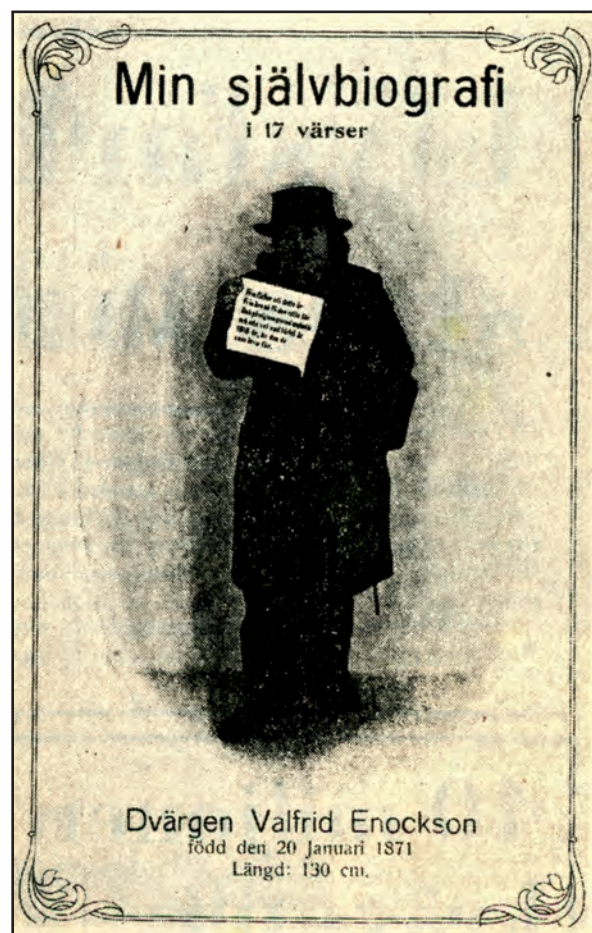
Vad gäller den i inledningen nämnda boken som är så ovanlig att den knappast finns så handlar det om nr 602 i katalogen: *Kortt memorial öfwer the klockor, som tid efter annan på åtskilliga Sveriges orter gutna blifvit af mester Erik Nähsmän, widtberömd och konst-erfaren klockogjutare ifrån Stockholm. Med theas wigt, ähra thal och påskriffter*. Skara: H A Moeller u å.

HATTMEMOARER

Den är defekt men eftersom det inte finns något annat känt exemplar av boken så vet man alltså inte om någon text fattas. En dyrgrip är också hattfabrikören J A Forss levnadsminnen på 194 sidor. Större delen av upplagan brändes och boken har aldrig tidigare funnits att köpa.

Av den märklige Pehr Tham finns en rad lika märkliga skrifter och till rariteterna på auktionen hör även Bror Thanners *Minnesblad över Skofteby kyrka*. Den lär finnas i tio exemplar. Ovanlig på grund av en brand i tryckeriet är Per Wilhelm Karströms *Bidrag till Mariestads historia*. Richard Hjorts häradsbeskrivningar får det säkert också att vattnas i munnen på många samlare.

VALFRIDS BIOGRAFI

Vänner av Jörgen Elgströms underfundiga ordakonst känner också igen en del föremål för hans bokförälskelser. Exempelvis dvärgen Valfrid Enocksons självbiografi som Jörgen skildrade i denna tidning i en serie med Kuriositeter i västgötalitteraturen.

Där finns också två berättelser om pigan Sigrid Nilsdöter i Skaraborgs län, Skånings härad, Synnerby socken och Skelycke gård en mil ifrån Skara stad belägen, *hvilken piga nu mer än 1 år och 4 mån lifvat* nästan alldeles utan mat och dricka.

Så skulle man kunna hålla på och räkna upp rariteter länge. Redan att läsa katalogen är ett äventyr och det är kanske vad de flesta av oss får nöjs oss med. Visserligen har inte priserna varit hisnande höga – med västgötalitteraturmätt mätt alltså – vid de tidigare auktionerna på böcker ur den Elgströmska samlingen. Men den här gången blir det säkert dyrare.

Hans Menzing

Skaraborgs Läns Tidning 1981-10-10

Berättelse om piga dyrast på bokauktion

Sven Brodds berättelse "om pigan Sigrid Nilsdotters märkliga sjukdom och tillstånd" toppade med 1150 kr priserna vid fredagskvällens auktion i Skara av de Elgströmska boksamlingarna.

Det var den tredje auktionen som inleddes i går, och under klubban går enbart västgötalitteratur. Auktionen hölls i regi av Föreningen för Västgötalitteratur. Ropare är Gunnar Ögren, Dala, Stenstorp.

Föreningens ordförande förre landsbibliotekarien Bengt Stenberg kunde välkomna ett par hundra personer – de flesta samlare och experter – till Veterinärinrättningens aula i Skara. På plats fanns också 30-talet elever vid Bibliotekshögskolan i Borås.

Berättelsen om pigan Sigrid Nilsdöter på Skelycke gård i Synnerby, en mil utanför Skara, som knappast ätit eller druckit på ett år och fyra månader, blev den mest eftertraktade, så länge Läns-tidningen kunde följa auktionen på fredagskvällen. Boken klubbades för 1150 kr.

För 750 kr såldes *Oekonomisk beskrivning öfver Wadsbo härad*. A. A. Afzelius *Svenska folkets sagohävd* klubbades för 600 kr. Rariteter och kuriosa stod som motto för auktionen, och till rariteterna räknades Nils Anderssons *Svenska låtar från Västergötland*, som klubbades för 400 kr.

Sammanlagt utbjuds 1 000 böcker, och 350 av dessa gick under klubban på fredagskvällen. Auktionen fortsätter på lördag.

Hans Menzing

Skaraborgs Läns Tidning 1981-10-12

Skaras eget maratonlopp – åtta timmars bokauktion

Efter Vasalopp och andra mandomsprov har nu maratonloppen kommit på modet. Visserligen tycker man att deltagarna borde tagit varning av den första maran då segraren inte ens hann få medaljen innan han stöp, men alla försäkrar att loppet vinner i längden. Hur som helst håller de flesta världsstäder nu med maror som samlar tävlande i tusental. Så även lärdomsstaden Skara, men med hänvisning till vårt kulturella rykte blev Skaramaran en åttatimmarstävling i västgötalitteratur.

Det kostar på, konstaterade en av dem som vid 16.30 på lördagen vacklade i mål dignande av nyinköpta gamla böcker. Och det låter ju sig sägas eftersom uppvärmningen skedde redan fredag 17.30. Då slank de mest professionella deltagarna in i Veterinärinrättningens aula med märkbar slagsida åt plänbokshållet till. Det hindrade inte att kreditlapparna växte till hisnande höjd framför kassörerna Sven-Olof Ask, Skara, och Gunnar Ivarsson, Skövde, när kontanterna började tryta.

REKORDET 3 350

Rekordet under denna den tredje auktionen med böcker ur den enorma Elgströmska samlingen blev 3 350 kr för Manfred Flyckts och Ada Damms Sjuhäradsbygden. Den hamnade symboliskt nog just i den bygden och priset ansågs högst normalt av kännarna. Över huvud taget ansågs det att priserna i de dyraste klasserna i stort sett stått stilla de senaste tio åren. Däremot noterades överraskande höga priser på en del mindre saker.

Hattmakaren J. A. Forss memoarer, som brändes av släktingar sedan den framgångsrike Falköpingsfabrikanten läst lusen av alla som begått oförrätter mot honom under hans barndom med fattigauktion som bottenläge, gick för 1 350 kr. Bara några få ex sågs ha undgått bokbålet, men jag vet i vart fall ett exemplar – med dedikation därtill – i vänkretsen som säkert inte ingår i de allmänt kända.

2 300 FÖR THAM

Sveno K. Digelius *De Husaby Wester-Gothorum* med den handkolorerade kartan stannade i Skara för 1 400 kr. Pehr Thams *Cirkulations-åkerbruk i Skaraborgs län* kostade 2 300 kr. Claes Johan Ljungströms häradskrivningar drygt 400 i genomsnitt och samma noterades för Hushållningssällskapets handlingar per band från tidigt 1800-tal. *Svenska gods och gårdar, västra Skaraborgs län*, betingade 1 800 kr medan norra Skaraborg bara värderades till 600 kr. Billigt sa kännarna om 950 kr för Thora Thersners *Utsigter af Västergötland*. Warholms Herdaminnen kostade 1 900 kr.

JERNVÄGSAKTIER

Dvärgen Valfrid Enockss självbiografi, som Jörgen Elgström så lysande skildrade i denna tidning för något år sedan, gick för 250 kr.

Musikintresse finns tydligen, Nils Anderssons *Svenska låtar* kostade 400 kr, och inte var det väl Aktiespararnas förening som låg bakom köpet av en aktie i *Hjo-Stenstorps jernvägsaktiebolag* från 1877 för 500 kr. Visserligen var aktien då värd 1 000 kr, men i alla fall. För bara 425 såldes en liknande aktie i *Kinne-kulle-Lidköpings jernvägsaktiebolag* trots att där medföljde åtta vinstutdelningskuponger. Där går det ju dessutom fortfarande tåg.

Publiktillströmningen var inte alltför stor, särskilt inte på söndagen.

Mest rörde det sig om proffs i denna Skara-mara. Bibliotek – som nu fick chansen att komma över en del av det som Jörgen Elgström enligt så många kåserier snott på mållinjen framför näsan på institutionerna – och storsamlarna.

FARLIGT

Som vanligt var det farligt att bete sig oförsiktigt. En dam som lekte med sin penna fann sig vara ägare till en skrift om Mösssebergs kurort å 70 kr. Som god sportskvinna förklarade hon sig nöjd med köpet och ingen skugga må falla över roparen Gunnar Ögren från Dala som i hisnande fart ledde det litterära maratonloppet och ibland på goda ropares sätt talade om för köparen vad de i själva verket tänkt bjuda. Det var en imponerande åttatimmarssupervisning.

Symboliskt nog blickade Peter Hernquist ned på auktionsdeltagarna – det var bland dennes boksamlingar som Jörgen Elgström arbetade de sista åren. Fast säkert var det fler än jag som kände svårt vemod när denna enorma samling nu skingrats. Särskilt vi som upplevt lyckan att få fingranska böckernas mångfald med Jörgen som en ciceron bubblande av entusiasm och kunskap.

Att denna Skara-mara var krävande visades kanske med all tydlighet av att det bara var de verkliga sportsmännen kvar på slutet. Men det blir fler chanser. Västgötalitteraturföreningens Sven-Evert Gustafsson avslutade med att pålysa en Vara-mara i mars nästa år. Fast då blir det rena sprinterdistansen på resterande 500 nummer ur Elgströmska samlingen. Sen kan ju den ännu inte av samlarviruset helt angripne konstatera att i något fall går det att i reguljära inköpskanaler få tag i dyrgriparna till betydligt rimligare pris än på auktion. Men det är väl ett osportsligt resonemang.

Hans Menzing

Medeltidsbrev på Krapperup

Krapperup

Krapperup är en gammal borg nära Höganäs i nordvästra Skåne vid den smalaste delen av Öresund. Redan ortnamnet skvallrar om läget, eftersom förleden *Krapp-* betyder 'trång passage' och *-erup* kommer av *torp* 'nybygge'. Själva borgen är från 1700-talet och utgörs av en huvudbyggnad i rött tegel med två flygelbyggnader, också i rött tegel. De är sammanbyggda med huvudbyggnaden så att en omsluten borggård skapas. Alltsammans omges av en rektangulär vallgrav och i anslutning till borgen finns det också en vacker park, som är ett omtyckt turistmål.

Här måste tidigare ha legat en äldre borg, eftersom Krapperup omtalas redan vid mitten av 1300-talet och har en ägarlängd från den tiden till dags dato. I borgen finns ett fint arkiv med bland annat 105 medeltidsbrev, vilka är föremålet för denna artikel.

Uppdraget att publicera Krapperup-breven fick jag i mars 2020 av den dåvarande kulturintendenten på Krapperup Ritwa Herjulfsson. Möjligen föll valet på mig, eftersom jag 1996 hade givit ut *Dalslands Diplomatarium* tillsammans med Eva Odelman. Den gången gällde det 280 brev från medeltiden. Nu var det endast fråga om 105 brev och jag accepterade erbjudandet att få göra dessa brev kända för en vidare krets.

Jag såg tre vägar för att göra breven mera bekanta: 1) att göra transkriptioner, det vill säga noggranna avskrifter av brevtexterna, 2) att göra trogna översättningar av brevtexterna till våra dagars svenska och 3) att skapa ingångar i brevtexterna med hjälp av person- och ortregister.

Brevmaterialet handlar om det svenska medeltidsfrälset (adeln). Detta innebär att scenen för brevens innehåll i norr avgränsas av Dalälven och i söder av den gamla riksgränsen mot Danmark. Det medför att Skåne, Halland och Blekinge lämnas utanför. Tiden går från 1352, då det äldsta brevet är daterat, ända fram till år 1600. På det sättet kommer några brev från 1500-talet med, vilka innehåller avskrifter av medeltidsbrev.

95 av breven är på fornsvenska, två på latin och åtta på medellågtyska. Det ger totalt 105 brev. Några motivkretsar i breven är särskilt spännande: 1) Det väldiga arvet av gods efter kung Karl Knutssons (Bonde) döttrar Kristina och Magdalena i fyra brev från år 1500, där hundratals gårdar omtalas i vart och ett av breven. Där ingår bland annat 100 gårdar från Västergötland, ett eldorado för en ortnamnsforskare, 2) kung Karl Knutssons kontakter med de tyska städerna, där köp av varor liksom betalning (och utebliven betalning) för varorna avhandlas.

Brevsamlingen

Det är någonting ovanligt med breven i Krapperup. Trots att breven har funnits på Krapperup i århundraden, nämns borgen inte i ett enda av breven. Det närmaste vi kommer är att Skåne nämns en enda gång i förbigående i ett av breven. Detta måste innebära att breven kommer från annat håll.

Brevsamlingen består av två delar: a) Huvudsamlingen med 86 brev och den så kallade Ekhultssamlingen med 17 brev. Frågan är varifrån breven stammar och hur de kommer till Krapperup.

Huvudsamlingen: 61 av de 86 breven avser kung Karl Knutsson

och hans ätt. Han bodde på Fågelvik i nordöstra Småland, där också hans arkiv fanns. Vi minns väl alla den gamla versen, som har lagts i Karl Knutssons mun: "När jag var herre till Fågelvik, då var jag både mäktig och rik. Men när jag blev konung i svearnas land, då blev jag en arm och olycklig man." Detta är kung Karl Knutsson i ett nötskal. – Vem i Krapperups ägarlängd är det som har tagit emot breven på Krapperup? Det blir alltså en fråga om personer. Vem är arvlåtare och vem är arvtagare?

Vi kan leka med tanken att Karl Knutssons yngsta dotter Magdalena (död 1495) är arvlåtare. Hon var gift med Ivar Axelsson (Tott) (död 1487), en av de berömda Axelsönerna. Kan arvet ha gått över till ättlingarna till hans äldsta syskon Ellen Axelsdotter (död 1421)? Hon var gift med den tidens ägare till Krapperup Olof Stigson Krognos den äldre (död 1426) och här har arvet i så fall gått vidare till deras sonson, som också hette Olof Stigson Krognos (den yngre) (död 1506). Detta känns dock som en ganska egendomlig arvgång och mot den talar också fakta. Brev som avser Karl Knutssons ätt fortsätter att dugga in i brevsamlingen på Fågelvik under hela 1500-talet. Så länge måste alltså breven ha funnits kvar där.

Kanske är det i stället Karl Knutssons äldsta dotter Kristina (död 1500), som är arvlåtare. Hon var gift med en Gyllenstierna, den ätt som är så nära knuten till Krapperup. Han hette Erik Eriksson den äldre och från de båda makarna kan man ana en arvgång i sju led till en Kristoffer Gyllenstierna (död 1705), som ägde Krapperup från 1694 till 1702, då han sålde borgen.

Ekhultssamlingen: innehåller 17 brev och har hela tiden hållits isär från Huvudsamlingen, vilket antyder att den kom sent till Krapperup. Samlingen fick sitt namn av gården Ekhult i sydöstra Östergötland, endast fyra mil från Fågelvik. Av de 17 breven avser sex brev en Nils Bese i Ekhult. Här kan man också ana en möjlig arvgång: Nils Beses dotter Anna Nilsson var nämligen också gift med en Gyllenstierna: Påvel Abrahamsson Gyllenstierna (död 1544). Från dessa makar kan breven ha ärvts i sju led till en Karl Kristoffer Gyllenstierna (död 1811), som bodde på Krapperup och var gift med borgens dåvarande ägare Eleonora Antoinetta Florentina von Kocken (död 1841). Makarna hade sonen Nils Kristoffer Gyllenstierna (död 1865).

Två brev saknas:

1) Först en gåva av ett brev i original, som handlar om att Sten Sture den äldre stämmer sin halvkusin Kristina Karlsdotter (Karl Knutssons äldre dotter) inför lagmansting. Brevet finns kvar men inte på Krapperup. På brevets baksida står "Givet till De la Gardieska Arkivet af Baron Gyllenstierna 1832". Baron Gyllenstierna är identisk med den ovan nämnde Nils Kristoffer Gyllenstierna, som nu ger brevet till Jakob de la Gardie (död 1842) på Löberöd, ett par mil nordost om Lund. Det var Jakob de la Gardie som skapade det gigantiska De la Gardieska arkivet. Förmedlare av gåvan var förmodligen arkivmannen, senare domprosten i Göteborg, nykterhetskämpen Peter Wieselgren, som ordnade upp det De la Gardieska arkivet och också gav ut delar av arkivet i en bokserie om 20 band (1831–1844). Och se! I band 2 från 1832 trycker Wieselgren just detta brev, samma år som det ges i gåva från Krapperup. De la Gardieska arkivet delades så småningom upp. En del gick till Lunds universitetsbibliotek och en annan del, medeltidsdelen, hamnade på Riksarkivet, där brevet nu finns.

2) Det andra brevet avser ett lån av en brevavskrift om arvet efter samma Kristina Karlsdotter. Brevet blev troligen utlånat men ovisst när och av vem. Det utlånade brevet är försvunnet. Skadan kanske verkar vara ringa, eftersom originalet av brevet finns kvar på Riksarkivet. Men originalet är svårt skadat och därför svårsläst. Kanske avskriften en gång lånades in till Riksarkivet för att man skulle kunna tyda originalet.

”Brätte – staden som försvann” – ny utställning på Vänersborgs museum

Utsnitt av karta ritad 1661 av Kettil Claesson Felterus visande ”forna Brätte stadsplats”.

Den 17 maj 2025 öppnade Vänersborgs museum utställningen ”Brätte – staden som försvann”, en utställning kring Vänersborgs moderstad. Utställningen bygger på de arkeologiska fynd som framkommit vid ett flertal undersökningar vid Brätte samt arkivmaterial, då i första hand Brätte stads domböcker. Syftet med utställningen är att efter flera önskemål från allmänheten öka kännedomen om Brätte, den stad som utgjorde en viktig länk i en exporthandel som bidrog till bygget av den svenska stormakten.

Brätte kom att växa fram vid Vassbottenviken, Vänerns sydspets omkring 4 kilometer söder om dagens Vänersborg, som ett resultat av ökande godstransporter över Vänern på 1500-talet. Redan tidigt under detta århundrade omtalas Vassända, som platsen då kallades, som omlastningsplats för olika typer av gods. Då man inte kunde ta sig längre söderut vattenvägen fick vänerskutorna, bojorter, här lasta om sitt gods till hästdragna transporter längs den så kallade Edsvägen vilken sträckte sig till Åkerström söder om Trollhättefallen där Göta älv åter blev segelbar. Dessutom blev Vassända en knutpunkt för de vägar som sträckte sig från Bohuslän och Dalsland för att fortsätta in i Västergötland.

Med sin kommunikationsstrategiska position förlades en årlig frimarknad, den så kallade Morsmässomarknaden i början av september, till Vassända. Frimarknader gav vid denna tid undantag för handel utanför städerna på vissa platser där det var långt till en köpstad. I vanliga fall var handel endast tillåten på orter med stadsprivilegier då man hade skyldighet att betala tull för de varor som skulle bjudas ut till försäljning.

Under 1500-talet kom den svenska järnexporten att öka kraftigt och en stor del av det svenska järnet fraktades i form av

stångjärn på bojorter över Vänern för omlastning vid Vassända. Detta innebar att en fast bebyggelse började växa fram på platsen och det är vid denna tid, 1550-talet, man för första gången finner namnet Brätte i arkiven. Namnet, som betyder backe eller brant, särskiljer då den specifika platsen vid Vassbottenviken från sockennamnet Vassända.

Även om de första stadsprivilegierna inte är bevarade kan konstateras att Brätte erhållit sådana omkring 1585 av kung Johan III då Brätte ett par år senare omnämns som stad i en skrivelse till riksdagen. Med de stadsrättigheter Brätte då erhöll blev det möjligt att bedriva handel och hantverk på platsen. Dessutom hamnade man under stadslagen där man fick inrätta ett råd med borgmästare och rådmän samt hålla rådstuga där inte bara stadens allmänna angelägenheter behandlades utan även rättsfall då rådet även tjänade som domstol.

Man uppskattar att Brätte vid 1600-talets början bör ha haft omkring 250 invånare. Med dagens mått var staden nog mer att likna vid en större bondby där enkla envånings timmerhus, med slingrande kullerstengator emellan, låg oregelbundet spridda på Grytåbergets sluttning ner mot den hamn som anlagts vid stranden av Vassbotten.

Den stora expansionen för Brätte skedde i samband med Kalmarkriget då Danmark ockuperade Älvsborg, Sveriges då enda kontakt med Västerhavet. I samband med den danska invasionen brändes staden Nya Lödöse av svenska trupper för att inte hamna i danska händer. De borgare som då bodde i Nya Lödöse fick söka sig till närliggande svenska städer och en betydande del av dem valde då att flytta till Brätte, en stad de redan tidigare kände väl genom olika handelskontakter. Genom inflyttningen av Nya Lödöses borgare kom Brätte på kort tid att nära fördubbla sin befolkning till omkring 450 personer. Detta innebar att Brätte fick tillskott av en rad handelsmän och hantverkare vilka stärkte stadens ekonomi och näringar.

När Sverige år 1619 lyckats återlösa Älvsborg från Danmark påbörjades anläggandet av Göteborg och Brätte fick snart känna av konkurrensen av den nya stad som växte fram i söder. Detta var dock inte den enda faktor som bidrog till Brättes allt svagare ställning. Staden saknade större möjligheter att expandera och man uppgav även att hamnförhållandena i Vassbottenviken inte var de bästa. Samtidigt hade arbetena med kanalen Karls Grav, strax norr om Brätte, påbörjats vilket skulle kunna innebära att fartygstrafiken i framtiden kunde gå Brätte förbi. Det största problemet var dock militärstrategiskt. Vid denna tid var Bohuslän ett norskt landskap under dansk överhöghet vilket innebar att Brätte endast låg några kilometer från gränsen till vad som ofta kallats Sveriges arvförande. Med detta utsatta läge skulle Brätte behövt starka militära befästningar som skydd, något som skulle varit synnerligen svårt att anlägga i den terräng som omgav staden.

En betydligt lämpligare plats för en stad som önskade expandera och där militära befästningar kunde uppföras var Huvudnäset, på flera sidor omflutet av vatten, cirka 4 kilometer åt norr. Tanken om anläggande av en stad där hade väckts redan vid mitten av 1500-talet men planerna hade stupat av olika orsaker, bland annat det faktum att Huvudnäs var frälsegods och inte i Kronans ägo.

I april 1639 skedde ett avgörande i frågan kring Brättes framtid. Staden gästades då under två dagar av rikskansler Axel Oxenstierna som med sitt följande var på resa genom Västergötland. Borgarna framförde sina önskemål om att flytta staden och dagen därpå red Oxenstierna, febersjuk, ut till Huvudnäset och kunde efter besöket konstatera att platsen utgjorde kanske den mest passande av alla kring Vänern för anläggande av en stad. För att säkra planerna för en flytt av Brätte såg Oxenstierna ut ytterligare en alternativ plats i området, dock okänt vilken.

Genom Oxenstiernas medling kunde nu Kronan inlösa Huvudnäs och den första stadsplanen för en ny stad ritades av fortifikationsofficeren Olof Hansson Örnehufvud år 1641. Samtidigt igångsattes röjningsarbeten och utstakande av tomter och gator på Huvudnäset. År 1643 påbörjade Brätteborna flytten norrut samtidigt som arbeten pågick för att anlägga en skans och andra militära befästningar till skydd för invånarna. Den 1 februari 1644 hade arbetena gått så långt att drottning Kristina, genom sin förmyndarregering, kunde utfärda stadsprivilegier för den nya staden som gavs namnet Vänersborg.

Ännu bodde dock några invånare kvar vid Brätte. Detta föranledde att man 1645 förbjöd all utskänkning av öl i det som nu kom att kallas "Gamla staden" och 1647 hotades de som då ännu inte flyttat in till Vänersborg med böter. Ända fram till 1670-talet kom man att fortsätta att använda hamnen i Brätte innan omlastningstrafiken flyttade några hundra meter norrut till Korseberg där en ny hamn och lagerbodar uppfördes.

Med åren kom spåren av Brätte att täckas av uppväxande buskage och senare skog. Några beskrivningar från 1700-talet, bland annat av kyrkoherden Harald Ullenius, talar om att man ännu kan se spår av murar, gator och husgrunder där den gamla staden en gång legat. Man trodde då att staden varit mycket gammal och flera källor från 17-1800-talen talar om Brätte som medeltida.

Även om kunskapen om Brättes existens inte glömdes så var kännedomen om stadens exakta läge inte helt klart förrän lämningarna av den försvunna staden återupptäcktes en höstdag 1904 av handlaren, fornforskaren och antikvitetsamlaren Gustav Magnusson Blomqvist. Magnusson Blomqvist, som var född i Sparlösa 1859 och 1903 flyttat till Vänersborg med sin familj, ägnade mycket tid åt studier av Västergötlands historia, dokumentation av fornlämningar och inköp av antikviteter vilka inte sällan såldes till museer. Samma år som Magnusson Blomqvist flyttade till Vänersborg invaldes rektorn för Fjärde Distriktets Dövstumskola i Vänersborg, Fredrik Nordin, i Vänersborgs museums styrelse. Nordin var inte endast dövpedagog av rang utan även en framstående arkeolog med mångårig erfarenhet av utgrävningar i sina hemtrakter på Gotland, en verksamhet han snart kom att driva också i vänersborgstrakten. Nordin hade tidigare under flera år verkat vid dövskolan i Skara. Hans historiska intresse ledde till att han då engagerade sig i Västergötlands Fornminnesförening där han valdes till sekreterare. I sin styrelseroll kom Nordin senare att bli en av de drivande krafterna för tillkomsten av Västergötlands museum.

Nordin, Gustav Magnusson Blomqvist och Magnusson Blomqvists dotter Helga vid utgrävning av en stenåldersboplats strax utanför Vänersborg omkring 1905.

Brätte är i dag klassat som en fornlämning av riksintresse med synnerligen högt kulturhistoriskt värde då området i princip undgått exploatering i närmare 400 år

Magnusson Blomqvist och Nordin kom att lära känna varandra och det var därför naturligt att Magnusson Blomqvist kontaktade Nordin då han den där höstdagen 1904 gjort fynd av stora mängder keramik och järnfragment på en åker vid Vassbottenvikens södra ända. Nordin insåg snart att det var lämningar av Brätte och stadens läge kunde därmed konstateras. Under 1910-talet kom Nordin att utföra flera arkeologiska undersökningar i området, bland annat med hjälp av elever från dövskolan. Vid en genomgång av fynden kunde konstateras att de alla härrörde från 15-1600-tal och överensstämde med vad de skriftliga historiska dokumenten hade att säga om Brätte. Förhoppningarna om att det skulle ha rört sig om en medeltida stad kom därmed att grusas. Fynd från Nordins utgrävningar kom att ställas ut vid en Industri- och hantverksutställning i Vänersborg 1920 samtidigt som en minnessten restes av Vänersborgs Söners Gille vid Brätte. Nordin fick dock aldrig själv se sina fynd utställda då han avled hastigt redan i april 1920.

Nästa stora utgrävning vid Brätte kom att utföras 1943 av arkeologen Erik B Lundberg från Riksantikvarieämbetet. Stora ytor i det som troligen varit det centrala stadsområdet grävdes ut och en källare, brunnar, husgrunder och kullerstenslagda gator och gårdsplaner blottades. En riklig mängd av fynd fördes till Vänersborgs museum varav delar ställdes ut i den jubileumsutställning som arrangerades i samband med Vänersborgs 300-årsjubileum 1944. Den arkeologiintresserade kronprinsen Gustav Adolf, sedermera kung Gustav VI Adolf, besökte Brätte och besåg de blottlagda lämningarna och på skämt talade man om Brätte som "Västergötlands Pompeji".

De senaste arkeologiska undersökningarna vid Brätte utfördes av Bohusläns museum i samband med en ledningsdragnings 2018 då bebyggelselämningar i området ner mot sjön upptäcktes. En markradarundersökning genomfördes hösten 2024 av Vänersborg museum, med ekonomiskt stöd av Per och Helen Dreijers Stiftelse, vilken även gav indikationer på byggnadslämningar i området mot sjön och den tidigare hamnen. Brätte är i dag en fornlämning klassad som riksintresse med synnerligen högt skyddsvärde.

I Vänersborgs museums utställning "Brätte – staden som försvann" visas fynd från flera av de nämnda undersökningarna liksom information från de historiska källorna, då inte minst domböckerna, där vi får möte flera av brätteborna och deras livsöden.

Peter Johansson

Västgötska avrättningar

Den 18 augusti 1876 sker den sista offentliga avrättningen i Sverige genom halshuggning. Platsen var Villåttinge i Malmköping.

Västergötlands Fornminnesförenings senaste bok heter Lag och rätt i Västergötland under tusen år. En intressant artikel av Bernt Blank behandlar avrättningar i Älvsborgs- och Skaraborgs län 1520-1863. Här redovisas namn, yrke avrättningsmetod, avrättningsplats och brottsrubricering men även vem som var bödel (om detta går att få fram). Därtill lite kring skarprättare och bödlar som inte går att utläsa i artikeln.

Biskop Vincent är först ut

Blanks genomgång av avrättade börjar den 8 november 1520 då Stockholms blodbad genomfördes på Stortorget i Stockholm. 100 personer avrättades. En av dem var skarabiskopen Vincent. Händelserna återges på den så kallade Blodbadspanschen eller Blodbadstavlan. Det är en av de äldsta kända avbildningarna av Stockholm, beställd i propagandasyfte av Gustav Vasa 1524, och skildrar kritiskt Kristian II:s aktiviteter i huvudstaden i samband med Stockholms blodbad i november 1520.

Nästa anteckning rör en Mauritz som avrättades på Mölkullen och är begravd på Böne kyrkogård (vilket måste ha varit ovanligt). Avrättningen genom halshuggning skedde i april månad 1577. Nästa i uppräkningsordningen är Kerstin Jonsdotter från Eriksberg som 1633/34 halshuggs för "dubbelthoor". Skarprättare är en Peder Larsson och därmed har vi det första namnet på en skarprättare. Man kan i listorna över skarprättare se att många tjänstgjorde både i Älvsborgs och i Skaraborgs län. Hela nio stycken har varit i båda länen för att utföra sitt arbete.

Flitiga skarprättare

Den skarprättare som utmärker sig är (trots sitt namn) Henrik Liten. Redan den 1 juli 1703 utför han sin första halshuggning då han avrättar Kerstin Jonsdotter, soldathustru från Barrud. När han slutar sitt värv har han utfört hela 87 avrättningar. Av dessa sker 24 i Älvsborgs län och 63 i Skaraborg. Hans sista avrättning gällde också en kvinna, Margareta Carlsdotter, som avrättades i Fägremsö den 14 april 1739 för Barnamord. Henrik Liten har då varit skarprättare i 36 år.

Hans närmaste i avrättningsföljden är Erik Smedner som innehade yrket i 12 år mellan 1739 och 1751 och avrättade 19 personer i vartdera länet, totalt 46 stycken. Hans första avrättning den 17 november 1739 gällde Elin Andersdotter som avrättades i Vallen, Valle härad för mord. Hon fick högra handen avhuggen, blev halshuggen och bränd på bål. Hans sista avrättning gällde Ingeborg Andersson som avrättades den 5 oktober 1751 på Skene backe. Hon blev halshuggen och bränd på bål.

Som nummer tre i antalet avrättningar kommer Lars Hjerpe som utförde sitt arbete åren 1769 till 1803, totalt i 34 år. Av dessa var han huvudsakligen verksam i Skaraborgs län men även i Älvsborgs åren 1798-1803. Sin första avrättning genomförde han den 11 januari 1769 då han halshög och brände Maria Torstensdotter (28 år) på Fägremsö för Barnamord. Hans sista avrättningar var 1803 då han avrättade en brottsling i vartdera län; den 9 mars halshög han Rotebåtsmannen Anders Berg på Knavråås i Vättle härad. Brottet var dråp och den 7 december halshög han Anders Lennartsson på Velinga backe i Vartofta härad för mord på hustrun. Totalt avrättade Lars Hjerpe 35 personer varav nio kom från Älvsborgs län.

Brotten

Att beröva någon livet har i alla tider varit bland de brott som gett de strängaste straffen. I förteckningen återfinns olika typer av mord; 77 "vanliga" mord, fem giftmord, sex rånmord ett dubbelmord liksom 25 dråp. Hela 88 fall av barnamord finns noterade. I denna dom fanns allt ifrån abort (fosterfördrivning), övergivande av nyfödd eller att modern låg ihjäl barnet. Även mordbrand finns angivet.

Ett vanligt förekommande brott är tidelag. De är 45 till antalet och det är nästan uteslutande män som döms för detta. Men en kvinna finns med nämligen Kerstin Andersson som 1730 i november avrättades för tidelag. Detta var straffbart i Sverige fram till år 1944. Sverige har i dag, till skillnad från flertalet andra länder, inte någon bestämmelse som ovillkorligt förbjuder och straffbelägger könsumgänge mellan människor och djur.

Incest kallades i Sverige förr blodskam och var ett brott belagt

med dödsstraff. I förteckningen anges ett flertal olika utföranden mellan olika personer. Totalt blir 33 personer avrättade för brottskam. Oftast blev båda kontrahenterna halshuggna.

Två personer avrättades för trolldom - "förbund med satan" - fyra för tvegitte och 2 för kyrkstöld, 15 för dubbelt hor. Enskilda brottsrubriceringar är: falskmynteri, uppvigling, röveri, olovligt äktenskap, bigami, lägersmål, skogsröveri, postrån, stölder av olika slag och antal. Mer speciella brott är uppror mot föräldrar, uppvigling och olovlig återkomst.

Fem personer avrättades i Binneberg för uppror 1710. Samtliga var inblandade i upproret i Binneberg.

Två soldater blir avrättade genom arkebusering 1828 och 1836. Brottet var subordinations-brott, alltså ett militärt lydnadsbrott.

Yngsjömörderskan

Sveriges sista skarprättare

Anders Gustaf Dalman föddes den 17 februari 1848 i Norberg Västmanland. År 1868 anställdes han vid Västmanlands regemente och fick namnet Dalman. Den 5 augusti 1885 antogs han att vara skarprättare för Stockholms Stad och år 1900 utsågs han till Riksskarprättare med hela Sverige som arbetsfält. Hans första avrättning var av Anna Månsdotter den s.k. Yngsjömörderskan i Kristianstad 7 augusti år 1890. Med en egen hopsnickrad stupstock gjorde han sitt jobb. Debuten blev inte lyckad, man missade att aptera säkerhetskedjan så att Anna kunde göra ett ryck. Första hugget tog i känen och det behövdes tre hugg för att skilja huvudet från kroppen.

Några år senare blir han inkallad till östermalmsfängelset i Stockholm för att inspektera en konstruktion som man kanske skulle börja använda även i Sverige. Konstruktionen var inget annat än Giljotinen som härmed gjorde sitt intåg i Sverige.

A.G Dalman

Sista avrättningen i Sverige

Den 5 januari 1910 inträffade ett rånmord i Stockholm då kassörskan Anna Viktoria Hellsten blev mördad. Kassaskåp och fack hade plundrats på 5000 kr och efter ett omfattande detektivarbete kunde tapetseraren Johan Alfred Andersson-Anders gripas för dådet. Han dömdes till döden den 14 maj och avrättades

den 23 november 1910. Fallbilan särade huvudet från kroppen och Giljotinen monterades ner efter en enda gångs användning.

Detta var Sveriges och Anders Gustaf Dalmans sista avrättning och han var under trettiofem år ensam innehavare av skarprättarämbetet i Sverige. Dalman avled efter sviterna från en trafikolycka (spårvagn) den 30 juli 1920. Han blev sjuttiofem år gammal och året därpå, 1921, avskaffades under fredstid dödsstraffet i Sverige. 1972 avskaffades även dödsstraffet i krigstid.

Den sista offentliga avrättningen i Sverige

Den 18 augusti 1876 sker den sista offentliga avrättningen i Sverige genom halshuggning. Platsen var Villåttinge i Malmköping i Södermanland. Skarprättare var Johan Fredrik Hjort som avrättade Gustaf Adolf Hjert. Efter denna händelse skedde avrättningarna fortsättningsvis inom fängelsemurarna.

Bödel och skarprättare

Bödel kommer ifrån ett germanskt språkbruk och även skarprättare härrör från tyskans *Scharfrichter*. Bödelns medhjälpare eller hantlangare benämns ofta under ordet rackare eller nattmannen. Härifrån kommer benämningen "rackarungar" och nattmannen därför det var hans ansvar att under nätterna tömma staden på latrin och slakta och bortforsla döda djur. Skarprättaren ansågs mer förnäm än bödeln, han hade av staden blivit utsedd att avrätta folk med svärdet. Även folket, speciellt adeln tyckte att det var skillnad på avrättning. Det ansågs finare att bli avrättad med svärd. Bödeln var samhällets lägsta yrke, man pratade inte med bödlarna eller drack och åt med dem på krogen där de dessutom fick äta på egna undanskymda platser. Bödlarna var dessutom oftast kriminella personer som hade fått yrket i utbyte mot att slippa straff. Antog de kriminella yrket fick de oftast ett kännetecken på att man var bödel. Exempelvis ett avskuret öra eller brännmärkning i ansiktet. Bödlarnas bostad låg oftast utanför stadsgränsen. De var oftast utbildade personer och därför står det vanligtvis på avrättningsdokumenten inget namn på den som avrättade utan ett kryss framför noteringen avrättad. Bödelns klädedräkt skulle ha röda inslag som symbol för blodet. Den berömda huvan var inte obligatorisk. Den var mer ett symboliskt värde för att dölja bödelns identitet. Men alla i staden visste ändå vem bödeln var. Bonus som följde med yrket var att bödeln fick ta hand om den avrättades kläder.

Johnny Hagberg

Äldre Västgötalagen i ny utgåva

Pris för båda delarna endast 350:-. Beställes genom föreningen.

Västgötska *-hem*-namn. Fallet *Längjum*.

Grimshögen. Foto Gerd Johansson.

Tidigare under 2025 har jag i föreningens tidskrift stannat inför det vittbekanta *Varnhem* och därvid meddelat något om de forntida *-hem*-namnens bakgrund. Denna för Västergötland kännetecknande ortnamnstyp uppvisar inom landskapet en påtaglig variation i sin formella utveckling. I sockennamn som *Forshem*, *Gudhem*, *Ljunghem* och *Sandhem* kvarstår det äldre *-hem*. Mycket ofta motsvaras det av nutidens *-um*, så t.ex. i sockennamnen *Bjurum*, *Gerum*, *Naum*, *Skälrum* och *Uggjum*. En utveckling *-hem* > *-im* visar sockennamnet *Askim* vid Göteborg, och i Marks härad har *-hem* blivit *-om* i sockennamnet *Hajom*. Efter förled med slutjudande vokal har resultatet blivit *-m* i *Säm* och i *Höm* och *Väm*; de senare har fått skriftformerna *Hömb* och *Våmb*.

Verner Ekenvall, som i *Namn och bygd* 26 publicerat en studie över ljudutvecklingen i namnelementet *-em* (< *-hem*), anför (s. 131) *Byrvim* 1372 som ett tidigt exempel på framväxten av det västgötska *-um*; skrivningen avser byn Bjurum i Vättilösa socken nära Götene. Ett annat exempel är *Fvglum* 1411 för *Fåglum* nära Nossebro. Se om *-hem*-namn allmänt Harry Ståhl (1976 s. 73 ff.) och Svenskt ortnamnslexikon (s. 126).

Ljudhistoriskt intressanta sockennamn är *Länghem* i Kinds härad, *Längjum* i Laske härad och *Längnum* i Viste härad, som alla återgår på ett fornsvenskt *Langhem*. Bynamnet *Längjum* i Fristads socken vid Borås har tidigare använts om en socken. Erik Noreen (1921 s. 45 ff.) ger en förklaring till utvecklingen *Lang-* > *Läng-*: *g*-ljudet har påverkat *e* i *-em*, vilket lett till ett slags omljud på förledens vokal. Enligt Ivar Lundahl (1962 s. 29) har utvecklingen snarast varit *Langhem* > *Langem* > *Längiem* > *Längiem* > *Läng(i)um*. Ett ortsuttal *längnum* är upptecknat; hur *n*-insköttet skall förklaras finner han vara ovisst.

Att blottlägga vad som sakligt föränlett forntidens användning av *Lang-* 'lång' i *Längjum* är inte lätt i våra dagar, men ett resurs- eller ågområde med långsträckt form kan ligga bakom; jfr Per Vikstrand (2013 s. 38 med hänvisning till Stefan Brink). Ett fordomtima *Langhem* kan ha sträckt sig från Etterbäcken vid Östbäck bort mot Afsån vid Rangeltorp i Önum. By- och sockennamnet *Länghem* i Kind tolkas i SOÄ 7:1 s. 135 som 'den långsträckt bygden'. Samma förklaring får i SOÄ 11 s. 48 *Längjum* i Fristads socken. Lundahl (a.st.) håller för möjligt att *-hem* i Laskenamnet *Längjum* har betydelsen 'hemvist, boplatz', medan Jöran Sahlgren räknat med innebörden 'gård'.

Längjums socken, förbunden med bl.a. minnet av prästmannen och diktaren Paul Nilsson, ligger på den vidsträckt Varaslätten med Edsvära, Larv, Södra Lundby, Tråvad och Önum som angränsande socknar. Det stora Larv kännetecknas av rika fornlämningar: gravhögen Bäsingen, fynden vid Finnestorp, domarringar vid Valeberg och mycket annat. På Larvs hed öster om Larvs kyrka manades till resning mot Gustav Vasa under västgötaherrarnas upprorsförsök 1529.

Längjum är inte alls lika rikt på forngravar som Larv men kan fordom ha haft många fler än de nu kända.

Birgitta Hjohlman (1978 s. 65 ff.) har redovisat gravar från järnåldern i Längjums socken. Från skogsmark i utkanten av

byn Östbäck omtalas ett begränsat antal gravhögar och en borttagen domarring. I Väsbydelen av socknen finns rester av ett flatmarksgravfält från tidig järnålder. Socknens mest framträdande gravlämning är den mäktiga, söder om kyrkan belägna Grimshögen, som enligt Hjohlman tillhör de största gravhögarna i Skaraborgs län. Hon håller för möjligt att den stammar från bronsåldern. På Riksantikvarieämbetets karta Fornsök på nätet redovisas från Längjum förutom Grimshögen en hög strax väster om Längjums korsväg nära kyrkan, en hög (Ingridahögen) och en stensättning vid Knipebäcken mellan Fruasgården och Knipan samt en hög (Kiperhögen) vid Tomten rakt väster om Fruasgården.

Att man inte påträffar fler järnåldersgravar i Längjums stora kyrkby innebär ingalunda att denna bebyggelse har tillkommit i tämligen sen tid. Jag hänvisar här till en översikt av Västergötlands fornlämningar av den kände arkeologen K.-G. Seling (1980 s. 177 ff.). Han omtalar bl.a. stora byar med höga jordatal, ålderdomliga ortnamn och helt uppodlade inägor i de bästa åkerbrukslägena. Dessa storbyar har, framhåller han, blott i undantagsfall bevarade gravfält av yngre järnålderns karaktär, medan stora monument av äldre typer ligger spridda i inägor.

Slättbygderna i Skaraborgs län har i stort sett ett glest fornlämningsbestånd, meddelar Seling (s. 179), men däremot är fyndfrekvensen hög i dessa bygder. »Dessa förhållanden bör tolkas så att förstörelsen av fornlämningar genom odling varit omfattande på de stora slättbygderna.» En förklaring till det begränsade antalet fornlämningar i Västergötland är, heter det senare (s. 183), »att de ofta oansenliga högarna på den bördiga jorden lätt kunnat bortodlas».

På en karta från 1717 som visar bl.a. Längjum ligger gårdarna i Längjums by samlade kring sockenkyrkan och gårdarna i Östbäcks by samlade vid Knipebäcken, som rinner öster om kyrkan (LSA P 123-1:1); jfr Hans Claeson (1978 s. 304 ff.). Väster om kyrkan vidtar byklungan i Väsby. För Längjums by redovisar Lundahl (1962 s. 29 ff.) tretton mantalsatta hemman, för Väsby åtta och för Östbäck fem; han erinrar om de två sistnämnda byarnas läge.

Ortnamn på *-hem* har i Västergötland kunnat avse områden av betydande omfång. Ett sådan fall är *Varnhem*. Vikstrand (2013 s. 130 ff.) har behandlat en rad svenska *hem*-namnsbebyggelser och då diskuterat bildningen av domäner som inbegripit mer än en bebyggelseenhet. Han framhåller (s. 38) att järnåldersdomäner med namn på *-hem* inte behöver ha varit särskilt stora utan arealt sett kan ha motsvarat en eller ett par historiska byar.

En närliggande bakgrundstolkning av namnet *Väsby* 'gården eller byn västerut' är att förleden betingats av läget omedelbart väster om Längjum. Namnet *Östbäck* åsyftar rimligtvis att Knipebäcken vid byn rinner öster om den forna byklungan vid sockenkyrkan och därigenom skiljer sig från andra, västligare vattendrag i bygden. Ett rimligt antagande är att både Väsby och Östbäck, kanske redan under forntiden, har brutits ut ur ett Längjum som sträckt sig från Lidan till Larvaans fortsättning

Afsån i väster och uppfattats som långsträckt. Jfr Hans Claesons uppgift (1978 s. 307) om byarna Långjum och Östbäck som ett skifteslag. Vässby och Östbäck kan sedermera ha ingått i en sammanhållen enhet med Långjum som huvudbebyggelse, ett rätt begränsat slags domän om man så vill.

Litteratur och källor

Claeson, Hans, 1978: Herrgårdar, byar och bondgårdar. I: Larv, Långjum, Tråvad – en hembygdsbok. Under red. av Erik L. Johansson. Larv.

Ekenvall, Verner, 1938: Om ljudutvecklingen i namnelement -em (< hem) i västgötska ortnamn. I: Namn och bygd 26.

Hjohlmán, Birgitta, 1978: Den forntida bygden. I: Larv, Långjum, Tråvad – en hembygdsbok. Under red. av Erik L. Johansson. Larv.

LSA = Lantmäteristyrelsens forskningsarkiv (numera i Riksarkivet, Stockholm).

Lundahl, Ivar, 1962: Ortnamnen i Skaraborgs län 9. Laske härad. Territoriella namn. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. A. Sveriges ortnamn.)

Noreen, Erik, 1921: Västgötska ortnamn. I: Namn och bygd 9.

Selinge, K-G., 1980: Västergötland. I: Med arkeologen Sverige runt. 2, omarbetade och utökade uppl. Huvudred.: Sverker Janzon & Erik B. Lundberg. Stockholm.

SOÅ = Ortnamnen i Älvsborgs län 1–20. 1906–48. Stockholm. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. A. Sveriges ortnamn.)

Strandberg, Svante, 2025: Varnhem. I: Föreningen för västgötalitteratur. Meddelande 2025:1.

Ståhl, Harry, 1976: Ortnamn och ortnamnsforskning. 2 uppl. Stockholm.

Svenskt ortnamnslexikon. Utarbetat inom Institutet för språk och folkminnen och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 2, reviderade uppl. Red.: Mats Wahlberg. 2016. Uppsala.

Vikstrand, Per, 2013: Järnålderns bebyggelsenamn. Om bebyggelsenamnens uppkomst och ålder i Mälardalsregionen. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Namnsarkivet i Uppsala. Ser. B. 13.)

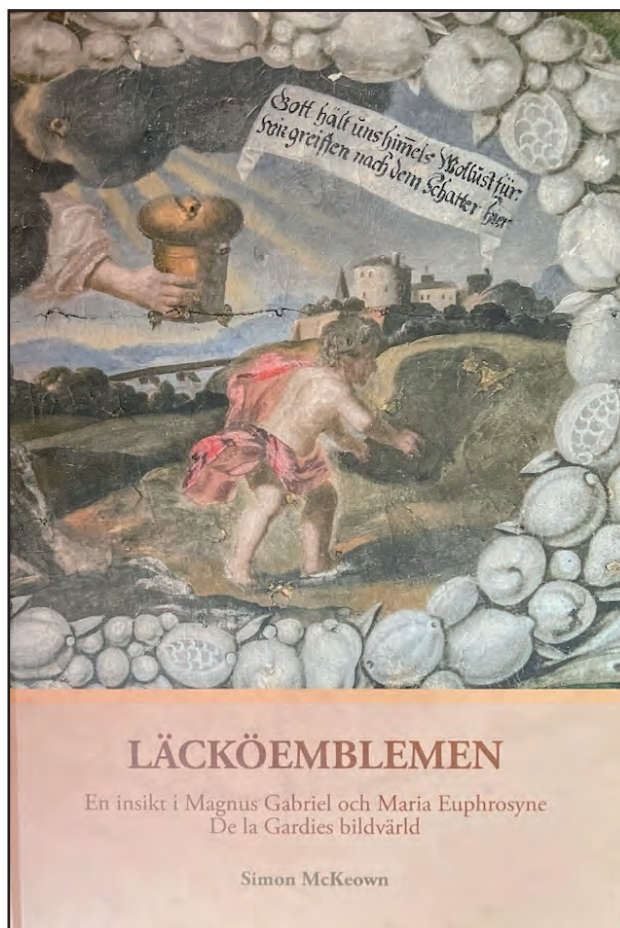
Svante Strandberg

Bokauktion i Stora Levene

Lördagen den 25 oktober
Notera datum.

Läckö slotts bildvärld

Att få uppleva boksläpp är alltid speciellt. Lördagen den 15 februari var det 400-årsfestligheter i Varnhems klosterkyrka. 400 år tidigare, i februari 1625, föddes prinsessan Maria Euphrosyne af Pfalz. Hon gifte sig med Magnus Gabriel De la Gardie, och båda är begravda i Varnhem. Förutom föredrag, musik och förtäring var det även ett boksläpp där Simon McKeowns bok om Läcköemblemerna släpptes. Simon är konsthistoriker och har lagt mycket forskningstid på Läckö. Boken är den 125:e(!) i Skara Stiftshistoriska Sällskskaps skriftserie, och tar upp paret De la Gardies bildvärld, i form av de fantastiska barockmålningarna som finns på Läckö slott.

Genom århundradena har mycket försvunnit från Läckö, men emblemerna har fått vara kvar då de var målade på fast inredning såsom paneler, bänkgavlar och tak- och fönsterbrädor. Emblemerna består av bilder och texter, främst på latin och tyska, och innehåller mycket symbolik och förtäckta budskap.

De pryder rum i slottets olika våningsplan, inte minst i Kungssalen och Slottskyrkan.

Bilderna är fantastiska, och jag har tagit hjälp av förstoringsglas när jag studerat motiven. Då framträder detaljer som annars är lätta att missa. Bokens framsida pryds av ett emblem som visar en hand som sträcks ut från ett moln. I handen finns en gyllene bägere med ett bröd på dess kant. En putto försöker fanga bågarens och brödets skugga. Symboliken i detta förklaras i boken.

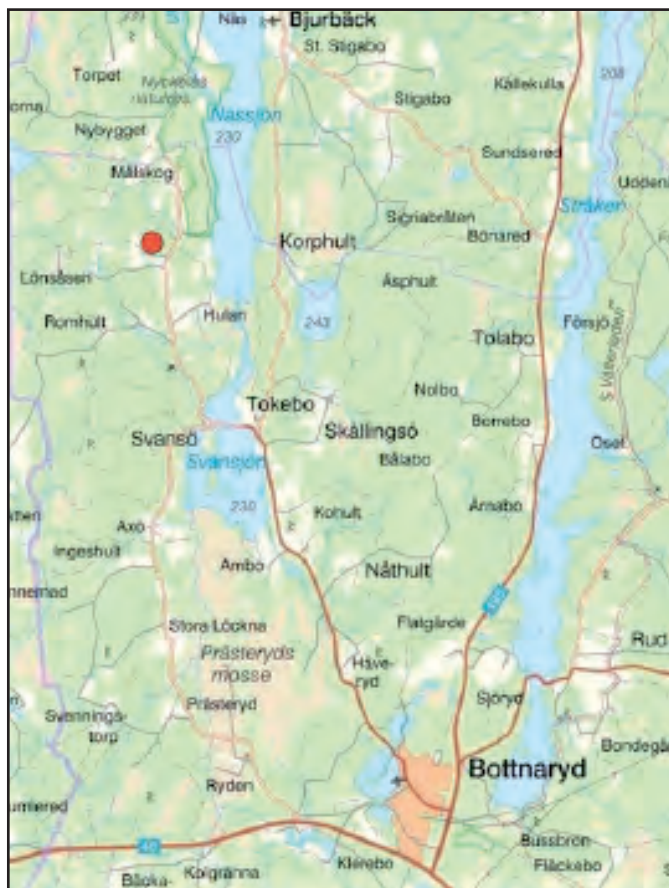
I Slottskyrkan finns ett emblem som visar en man som lutar sig framåt. Blod droppar från hans näsa, och visar en metafor som finns i Ordspråksboken, en person som snyter sig för hårt kan drabbas av näsblod.

Läckös emblem har förlagor från äldre skrifter. Boken innehåller 385 sidor och där förklaras den avbildade tankevärlden, och konstnärerna bakom allt det vackra namnges.

Det vackra och intressanta Läckö slott är öppet för allmänheten, så åk gärna dit.

Niklas Krantz

Ett stycke smålandshistoria räddat till Västergötland

Det kom en antikvariatskatalog med posten. Därmed var givetvis andra sysslor åsidosatta. Först skulle katalogen läsas. Egentligen får jag ganska få antikvariatskataloger och flera av dem jag får orkar jag sällan läsa. Hur folk kan fylla kataloger med osorterat allmångods och sedan redigera dem så dåligt att texten flyter ihop är för mig en gåta. Men Åke Andersson på Libris han kan göra kataloger han. De välredigerade auktionskatalogerna över Beatelundsbiblioteket, Bengt Bernströms och Thore Virgins boksamlingar har jag inbundna och läser gärna som ren litteratur. De lärda kommentarerna och de noggranna beskrivningarna av böckernas skick gör läsandet både intressant och spännande. Rätt vad det är känner man igen sitt eget exemplar av en viss bok tack vare den noggranna beskrivningen.

Ibland hittar man ju de där böckerna som tilltalar något inombords. Två sådana skrifter fann jag i katalogen från Libris. Låt mig citera katalogen, så kanske ni förstår:

[Wigelius Sven]. Bonde-Hustrun Brita Gustafsdotters, i Höglyckan, Uppenbarelse i Martii månad År 1815. Stockholm, Marquardska Tr. 1818. 32 s. I pappomslag med titeetikett.
[Wigelius S.]. Sannfärdiga Underrättelser om Bottnaryds Källa, samt Profetissan Brita Gustafsdotters föregifna uppenbarelse om detta wattens undergörande kraft. m.m. Jönköping, J.P. Lundström, 1818. (8) sidor. Omslag som föregående.

Båda dessa skrifter oerhört sällsynta. Waller ägde 2 skrifter om samma källa, men ingen av dessa."

Sådant gläder en samlares öga och väcker en hunger att läsa om denna profetissa och om hälsokällan. Men jag har vissa principer i mitt samlande. Jag samlar för det första inte skrifter om Småland utan om Västergötland. Bottnaryd ligger ju som bekant i Småland, även om jag ofta åker igenom denna småländska socken på väg till västgötska orter som Mullsjö eller Habo. Kanske kunde man strunta i sådana småaktigheter. Men nej, nej! Hur skulle det se ut? Det kunde sluta med att man samlade hela Sveriges topografiska litteratur, vilket skulle fordra en flyghangar som förvaringslokal

och någon sorts hemligt specialavtal med Tipstjänst eller Loket för månatliga friska miljoner att handla för.

Men det är ju inte var dag rara skrifter om magiska hälsobrunnar bjuds ut. Och Waller, läkaren i Lidköping som hade ett av världens förnämsta medicinska bibliotek, hade saknat rariteterna, trots att han alltså ägde andra skrifter om samma källa. Att han ägde de andra visade ju att han intresserade sig för saken. Ja detta var inte lätt.

Någon timme senare kom jag av en ren tillfällighet att snekla på topografiska kartan över just Västergötlands sydöstra hörn. Kartbladet Ulricehamn 7D SO sträcker sig en bit in i Småland också. Vad var det nu Brita Gustafsdotter bodde? Jo på Höglyckan. Jag finner gården Högelycke, benägen drygt en kilometer söder om gränsen mot Bjurbäck, två kilometer från gränsen mot Liared. Så nära, men ändå på fel sida gränsen!

Men nu kom jag på ett knep. Före 1800-talets slut sammanföll ju inte alltid de kyrkliga sockengränserna med häradernas rättsliga gränser. Bottnaryd ligger ju i Mo härad i Småland, men kyrkligt tillhör Mo ju faktiskt Skara stift och i Västgötalagen räknas Mo till Västergötland. Jag slog upp Bottnaryd i Rosenbergs "Geografiskt handlexikon öfver Sverige" (1882) och läste följande: "*Sn. på gränsen af Västergötland och Småland, vester ut från Jönköping kring s. ändan af sjön Stråken. Som kyrkosn och kommun är B. fördelad på tre län*". Så följer en invecklad beskrivning med i detalj angivet antal tunnland, mantal och invånare som tillhör Jönköpings, Redvägs respektive Vartofta härad, med tillägg från Gullered, Bjurbäck och Habäck. Det var denna förvirring som ordnades upp vid 1800-talets slut, väl till de flestas glädje, men gamle komminister Kjellerström i Ulricehamn röt ju över dessa reformer därför att hans älskade "Westergötland" därmed miste ett visst antal kvadratmeter. Det var enligt honom helt klart att detta berodde på en medveten kulturförstörande politik från "plattsvenskar, revolutionsfår och verdandister" i Stockholm i samarbete med skummisar inom nykterhetsrörelsen och Frälsningsarmén.

Men hur krångligt det än var, såg jag ju att den överväldigande delen av Bottnaryd tillhörde Småland, även om det alltså fanns några hemman som räknades till Redvägs härad och Älvsborgs län, jämte ett ännu mindre område som hörde till Vartofta härad och Skaraborgs län. Nu gällde det bara att få reda på vart Höglyckan eller Högelycke hörde. Jag fann hos Rosenberg gården "*Högelyckan. Gård i Bottnaryds sn, Redvägs hd, Älfsborgs län*". Det var Bingo! Jag kastade mig på telefonen och beställde skrifterna, som turligt nog fanns kvar.

Sedan kom eftertankens kranka blekhet. Ja, Brita Gustafsdotter bodde i den gamla västgötadeln av Bottnaryd, men behövde det innebära att källan låg där? Svaret måste bli nej. Eftersom källan kallades "Bottnaryds källa" var det tvärtom troligt att den fanns i närheten av kyrkbyn, som oomtvistligen ligger och alltid har legat i Småland.

När paketet med de små skrifterna kom på posten, var det därför spännande att se om någon av skrifterna hade någon ledtråd att komma med. Jodå, skriften "Bonde-Hustrun Brita Gustafsdotters i Höglyckan Uppenbarelse" meddelar redan i sin första rad att källan låg "*på en ås i Bottnaryds Pastorat, Älfsborgs Län och Skara Stift*", närmare bestämt på gården Lönås, numera Lönåsåsen, några hundra meter närmare gränsen till Liared, från Högelycke räknat.

Berättelsen om denna undergörande källa är egentligen en djupt tragisk historia, men som så många andra tragedier saknar den inte komiska poänger. Brita Gustafsdotter var född 1778 på det lilla stället Smedshemmet, även det beläget i Bottnaryds gamla västgötadel, alldeles vid gränsen mot Liared. Hon var gift med Abraham Magnusson. De hade två barn, en son och en dotter, men sonen hade dött bara sjutton veckor gammal år 1801.

Klockan tolv på dagen, en marsdag 1815 var Brita ute och gick i markerna vid Lönås, där hon då bodde, då en röst tilltalade henne från himlen och sade: "*Guds fred, god dag!*". Röstens meddelade

nu att Brita skulle få den stora nåden att samtala med Jesus, men det kunde inte ske med en gång, utan först höll rösten en sorts husförhör med henne och frågade ut henne vad hon visste om olika andliga ting. Till slut frågade rösten henne om hon hade läst om profeten Jona, han i valfiskens buk. Jo, det hade hon ju gjort, även om det hade varit ett tag sedan. Då sade rösten: *"Har du icke lust att också blifva en liten Prophet?"* Efter en del tvekan svarade Brita ja till detta. Då berättade rösten att han var hennes son, som levat i sjutton veckor, men nu alltså var Herrens personlige tjänare. Detta värmdde givetvis modershjärtat, särskilt som sonen berättade att han nu genom himmelsk uppfostran hade blivit en mycket lärd man. Men efter att ha läst en del psalmverser för sin mor, tystnade sonen och efter en stund kom en annan, som tröstande inledningsvis sa att det hela snart skulle ta slut.

Så berättade rösten att han tänkte göra ett underverk med en källa *"der borta i marken"*. Där skulle blinda få synen åter och sjuka hälsan tillbaka. Men han hade också tänkt ställa till elände för en mängd små oskyldiga barn, för att föräldrarna skulle göra bot och bättring. Och han utnyttjade nu Brita för att varna det svenska folket för deras ofog att förlägga böndagarna till söndagar, så att fyra stycken av evangelietexterna därmed försvann. Sådant ofog skulle inte stå ostraffat. *"Och hjälper intetdera af detta; så förkunna dem, att Jag tager till stafiven We, och för den skall ingen kunna krypa undan"*. Nu fortsatte rösten att förbanna de *"förändringar i mitt ord"* som dumma människor tagit sig för att göra. Här menades de arbeten på förändringar av den karolinska psalmboken som J. O. Wallin och andra hade inlett. *"Och att Athanasii tros-bekännelse är utesluten ur den gångbara Catechesen, förtryter mig storligen"*. Nu gav sig rösten på att fördöma äktenskap mellan kusiner. Därefter följde misshag över *"det orätta användande af den gåfvan Jag gifvit dem uti potäter"*. Han hade gett potäter till fattigas underhåll, men i stället gjorde man brännvin på gåvan.

"Frambär likaledes för detta Land, att det är en Mig misshagelig inrättning med kopp-ympningen. Jag granskar med stort misstykke detta människo-påfund, och de stränga förordningar därom". Man borde inte blanda sig i sådant. Herren hade ju själv förvandlat det gamla straffet över människor, nämligen spetälska, till smittkoppor och Herren förstod så väl den oro föräldrar kände när de på grund av dumma lagar var skyldiga att lämna sina barn till vaccinering.

Nu övergick rösten till att beskriva källan i detalj. Denna källa, belägen *"ett bösseskott ifrån stället, der uppenbarelsen skedde"* gav han noggranna anvisningar om. Där fick inte förekomma någon dans eller lek kring källan, inget lock fick sättas över den, inga pengar skulle betalas för vattnet. Man fick inte offra något där eller ägna sig åt gammal vidskepelse som brukar förekomma i källkult. Källan fick heller inte byggas över, men en gårdsgård till skydd för kreaturen kunde man sätta upp. Någon form av affärsverksamhet som brukade förekomma kring kurorter fick inte förekomma här, men givetvis kunde man ju hyra ut rum åt dem som *"finna sig i behof af en Christlig brunnsskur"*.

Nu återkom sonens röst. När han avslutat sitt samtal med modern, klingade det i luften och en del av det nya Jerusalems harpolekare stämde nu upp psalm 244 i 1695 års svenska psalmbok, som de *"redan af sin allt ting mäktige och allwise Anförare lärt sig"*.

Berättelsen om denna egendomliga händelse nedskrevs först i februari 1818 *"af någon Mamsell, hwars namn jag glömt, från Ulricehamn, efter den föregivna Profetissans uppgift"*. Så uttrycker S. Wigelius saken i sin skrift *"Sannfärdiga Underrättelser om Bottnaryds Källa"*. Det visar sig att Libris hade fel i sin katalog rörande den andra skriften, *"Bonde-Hustrun Brita Gustafsdotters, i Höglyckan, Uppenbarelse"*. Det är nämligen just mamsellen från Ulricehamn som skrivit det mesta av den skriften. Den spreds först i hundratals avskrifter och drog horder av människor till Lönsåsen i Bottnaryd. När den äntligen trycktes i november 1818, hade S. Wigelius' skrift redan kommit ut.

Sven Wigelius var prost i Bolstad på Dal, men var sommaren 1818 på väg till Karlskrona. Längs vägen mötte han mycket folk på väg till och från källan. Det gjorde att han bestämde sig för att besöka platsen själv. Han fick också tag på en av de handskrivna

skildringarna av uppenbarelsen. Om den säger Wigelius:

"Omtalta Berättelsen wisar allsintet, som förräder slughet eller elaka afsigter. Den har i mina ögon ingen ting annat, än hwad andäktigt swärmeri hos en bondhustru och en Mamsell med Pighufvud kan åstadkomma. Föregifne Uppenbarelsen är icke förr än i år yppad, och redan är den med ljungeldsfart snart sagt kring hela Riket utspridd och fanatiskt trodd. Folk strömma dit från Dal, Bohus Län, Halland, Skåne, Blekingen, Småland och Westergöthland, och, om jag må tro hwad man berättat, äfven från Norrige och trettio mil på andra sidan om Stockholm. I Småland och Blekingen talade man om fattigt folk, som sålt allt hwad de ägt, för att kunna nyttja Källans watten. I Wexjö berättade mig trovärdigt folk, att wattenet från Källan på Stadens Torg såldes för 32 β R:gd kannan."

Wigelius återger berättelsen om uppenbarelsen med citat delvis i annan form än de som förekommer i den andra skriften, vilket tyder på att talet om de hundratals avskrifterna – då ju lätt fel kan uppstå – stämmer. *"Detta allt berättas widlyftigt i ett oredigt misch-masch med swärmeriets ton."* Han blir upprörd över angreppet på smittkoppsvaccineringen. *"Man finner lätt hwad ovilja mot vaccineringen detta skall verka hos den ofantliga mängden, som fast tror, att den föregifne Uppenbarelsen är ifrån Gud. Hwem kan hindra Föräldrar att bortgnugga ympämnet? - - - Sådant är korta innehållet af det snick-snack som flugit Landsorterna omkring! och gjort ibland högre och lägre Allmoge en sensation, som är öfver all förmodan i vårt upplysta Tidehvarf."*

Hade det legat en folkhögskola på Lönsåsen som under hundra år givit ut en meningslös årsskrift, hade jag gladeligen räknat Lönsåsen till Småland, för att slippa räkna denna årsskrift till västgötalitteraturen. Men när det nu i stället visar sig att en märklig källa ligger där, kring vilken en hel liten flora av rara och egendomliga skrifter skrivits, väljer jag att räkna platsen till Västergötland och de egendomliga skrifterna till västgötalitteraturen.

Lönsåsens källa

Jag besökte Lönsåsen och Höglyckan på försommaren 1997, men jag fann inga spår efter någon källa. Gamle C.J. Ljungström nämner faktiskt källan i *"Redvägs härads och staden Ulricehamn beskrifvet"* (Falköping 1861) i kapitlet om *"Naturalhistorien"*. Han berättar att Lönsås källa under slutet av 1850-talet på nytt blivit populär. Ursprungligen var det en offerkälla, påstår Ljungström, men efter berättelsen om underverket där 1816 blev den *"nära nog rikskunnig och tilldrog sig sedan under en följd af år, tusentals personer ur nästan alla samhällsklasser, hvilka der sökte sin förlorade hälsa, som ock återfanns af många, den der, jemte iakttagande af andra försiktighetsmått, kunde botas genom en brunnsskur vid vanlig mineral-källa"*. Om själva underverket berättar Ljungström: *"Underverkets upphofsman var den då för tiden unge och lefnadsglade och sedan för sin långa med duglighet på sin plats tillryggalagda tjenstebana märklige, numera aflidne Orgelnisten i Bottnaryd Gustaf Holmberg, som från en iholig trästam, med sin härliga röst, sjöng för samt samtalade med en superstitiös gumma."*

Men mot den historien kan man invända en del. Rudolf Björkman (1850 – 1916) som var redaktör för Smålands Allehanda,

skrev en artikel om källan i Svenska Dagbladet 1905, som tryckts av i sockenboken "Bottnaryd förr och nu" (1987). Där nämner han bland annat den viktiga upplysningen att det inte fanns något träd på platsen för uppenbarelsen. Ett sådant skämt, säger Björkman, hade ju inte heller "kunnat hållas tyst, då hela orten ej talade om något annat än den sällsamma händelsen".

Folk strömmade till källan från stora delar av Sverige och vatten transporterades ut över landet och såldes dyrt. I "Bonde-Hustrun Brita Gustafsdotters, i Höglyckan, Uppenbarelse" finns en förteckning över besökare som blivit botade vid källan. För västgötsk personhistoria kan det ju vara intressant att studera vilka västgötar som var där.

Först i raden nämns kyrkoherden i Ulricehamn Johan Leonhard Sundborg (1762-1827). Han hade i fjorton års tid minst fyra gånger om året fått anfall "af den grufveligaste Sten colique". Men efter ett anfall 1817 som nära kostade honom livet, lät han hämta hem vatten från källan till sitt hem i Timmele prästgård. Han blev botad och skriv sitt intyg mer än ett år senare.

I Nystugan i Habo satt den 8 augusti 1818 Anders Bengtsson Rosendahl och skrev intyg på att han under 31 år sökt doktorer och besökt hälsobrunnar för att bli frisk från sin "fallandesot", det vill säga epilepsi. Allt var förgäves och han hade därför "fått framläpa ett tungt och uselt lif" ända till dess han den 16 januari 1818 besökte Lönås källa för första gången. Sedan hade han vid flera tillfällen druckit vattnet och blivit helt botad.

Klockare Johansson från Hillared i Kind blev helt botad från sin svåra magvärk och feber efter att ha nyttjat källan i tjugofyra dygn.

I Timmele i Redväg bodde drängen Berntson på Knappegården. Han var lam i högra sidan och "hade förlorat målet", men efter att ha vistats vid källan i två omgångar, tillsammans i tjugo dagar återfick han talförmågan och blev så pass frisk i sidan att han de sista dagarna själv kunde hämta vattnet från källan i ett ämbar som han sedan badade i.

Hustrun till handelsman Hagman från Borås behövde en brunnskur på två veckor för att bli av med svullnaden i ben och fötter samt giktvärk. Från Göteborg kom flera personer. Hedvig Eleonora Hammerin har vid besök i Höglyckan undertecknat ett intyg att hon blivit botad från sin svåra yrsel och även börjat kunna läsa och sy utan glasögon efter att ha smakat på "detta nådevattnet". Hon hade vistats vid källan i åtta dagar och utnyttjat tiden väl genom att hon "noga undersökt derwarande sjuklingar, hwilka alla jag funnit ansenligen förbättrade".

"Den 5 Aug. återgick till sin hemort wid Götheborg, en hustru med sina 2:ne söner, hwilka efter ett kort wistande wid Brunnen, samt in- och utwärtas bruk af deß helsowatten, wore alldeles befriade från skorf."

Samma dag, alltså den 5 augusti 1818, återreste till Göteborg svarvaren Wigandt som varit nästan lam i ena sidan av gikt. Han hade sökt olika läkare och provat olika läkemedel utan resultat. När ryktet om underkällan spritt sig till Göteborg hade han frågat staden läkare till råds om han inte borde försöka sig på en kur där. Läkarna hade svarat honom att han lika gärna kunde dricka vattnet i Göteborgs kanaler. Trots detta nedslående svar for han till Lönås. Han återvände till Göteborg fullt frisk, till stor förundrar för både läkare och vänner. Han hade nu besökt källan för tredje gången.

Bonden Anders Jonsson från "Kihlstaad" – troligen feltryck för Käckestaad – i Ullervad var så svårt plågad av gikt att han hade varit sängliggande i fem år. Han hade också sökt läkarhjälp, men det var inte förrän han reste till Lönås som han blev frisk efter åtta dagars behandling. Men då hade han legat i. Han hade druckit vattnet, badat i det och gnidit in sig med det undergörande vattnet. Han "slapp sin wärk och återreste tacksam och glad".

På Reutersberg i Hulareds socken, Kind, bodde drängen Olaus Andersson. Han "hade blifwit träffad af slag, eller som det kallas på Landsbygden: få skott i weka ryggen, hwaraf uppkom en olidelig wärk, genom hwilken ben utwätktes och ett stort sår i höften uppkom". Han fick tag på vatten från underkällan som han både drack och gned in sig med. Såret läktes och han kunde gå igen. Den kvarblivna stelheten trodde han skulle gå över om han bara kunde fortsätta

att behandla sig med vattnet.

Från Kölingared kom den "Gamla Pigan Christina Larsdotter" stapplande "med mycken svårighet till detta ställe". Hon hade i tretton år lidit av svår gikt i högra sidan. Efter två och en halv veckas behandling hade hon blivit mycket bättre och även blivit av med en "svår sweda i magen, förenad med hetta och qwäljningar".

Hustrun Cathrina Olofsdotter från byn Sandbäcken i Hössna hade lidit av "sweda i bröstet" i fem år, men efter att ha druckit två kannor vatten från underkällan "hwaraf en del på stället" kunde hon intyga att hon blivit alldeles frisk.

Och från byn Knaptorp i Starrkärr kom änkan Anna Andersdotter. Hon hade lidit av gikt i femton år. Den hade utbrutit som ett sår på armen. Under sju dagar drack hon varje dag tre glas av undervattnet och det var tillräckligt för att hon skulle bli helt frisk och kunna vandra hem igen den långa vägen från Västergötlands östra gräns till den västra gränsen vid Göta älv.

Från staden vid denna älv kom "Båtkarlen Olsson i Östra Haga wid Götheborg, som efter flerårig inwertes wärk, begagnat wattenet på stället i 27 dygn, och efter slutad drickning återwände till sitt hem, fullkomligen frisk".

Skriften "Bonde-Hustrun Brita Gustafsdotters, i Höglyckan, Uppenbarelse" slutar med en förmodan att den blinde kvartersmästaren Segerman från Norrköping också blivit frisk, men utgivaren var inte riktigt säker på sin sak. Det hade han all rätt att inte vara, ty Segerman förblev blind. Han blev dock av med svår reumatisk värk som han lidit av ända sedan han sårades av en muskötökula i låret under 1789 års krig. Han hade provat olika mediciner under alla år sedan dess. Han hade hälsobadat i England, legat vid Medevi hälsobrunn och druckit surbrunn i Stockholm, men allt förgäves. Vid underkällan blev han dock botad, vilket gav honom anledning att publicera en lite skrift om denna brunns underbara egenskaper. Han förtecknar ett fyrtiotal botade patienter, men berättar att han valt bort ytterligare ett sextiotal som han kände till, dels genom att han själv träffat dem vid källan eller också att han fått kännedom om dem genom vänner.

Skriften har den långa titeln "Går ut och säger Johannes igen, hwad j hafiven hördt och sedt: De blinde se, de halte gå, och de spetälske göras rena. Eller En säker och noga Förteckning uppå de Brunsgäster, Hwilka sökt och funnit sin Helsa wid Lönås Underkälla; utgifwen af Lars Segerman, f.d. Quartermästare" (Jönköping, 1820). Av västgötar finns vi här en lista, som kanske kunde förlängas något om man lyckades knäcka de många svävande ortsangivelserna med uppenbarligen felstavade ortsnamn. Var i vårt land ligger till exempel "Loms socken"? Är "Trojeröd" detsamma som Trogared i Ving nära Ulricehamn eller är det Troeröd i Västra Vram, Skåne? Nog verkar det troligast att "Jonas Magnußon från Trojeröd, förbättrad för giktvärk", kom från Västergötland. Johanna Gabrielsdotter kom i varje fall från "Svenljunga Pastorat och Borggård". Hon hade fått lindring för sin gikt. "Drängen Sven Johanneßon från Stora Asplunda, Hanglösa Pastorat, för swår bröstsjuka. Greta Larsdotter från Dito, förbättring för giktvärk i hela kroppen." "Sven Collin från Ulricehamn blev också botad för sin gikt och blev samtidigt av med sin magvärk. Samma sak gällde Maria Andersdotter från Falköping, som vid sidan av magontet också blev av med värken i knäet.

Anna Nilsson från gården Långebro i Hova hade lidit av magont i femton år, men blev botad. Hustrun Margareta Andersdotter "från Ångsdala socken" (vid Hångsdala) blev botad för sin gikt. Johannes i Höglyckan från Velinga hade varit "sammandragen och förlamad" men "wunnit betydlig förbättring".

Från Falköping kom kyrkoherden Nils Kullberg (1769-1839) med två av sina barn som båda blev botade för utslag över hela kroppen.

Från Furubäck i Kinna, Marks härad, kom den blinda Christina Nilsson och återvann så pass mycket syn "att hon ser fönsterna". Lars Larsson från "Rockla Qwarn" (Ryckla) i Håkantorps blev "betydeligen förbättrad" från sin gikt.

"Eva Persdotter från Skaraborgs Län, Hörby Socken, för fluß i hufvudet samt wärk i hela kroppen, förbättrad."

"Stina Jonsdatter från Storegården wid Ulricehamn, som varit förlamad

af slag, har här blifwit förbättrad.”

”Sven Dahlman från Götheborg, hvars nedra läpp och tungrotter woro illa skadade af kräftan att han talade så illa, att man knappt förstod honom, talade nu nästan rent och sårn läkte. Denne med flere olycklige fattige, nödgades för fattigdomens hårda tryckande, begifu sig derifrån, när de blott några dagar druckit af detta undergörande watten, förr än det fått tid att verka på deras bräckligheter.”

Jag tycker mig se dem för min inre syn, alla dessa drängar och pigor, gummor och gubbar, högreståndsdamer och präster i en enda röra, gåendes, åkandes från olika håll, alla med underkällan som sista hopp. De kom många gånger från dragiga stugor, hårt arbete och dåligt kosthåll. En liten resa, vila, uppfriskande bad och kanske mineralhaltigt vatten gjorde dem säkert gott. Kanske var mycket av det som då kallades ”värk i magen och gikt” sådant som vi skulle kalla stressymptom och förslitningsskador. De kom, blev botade och trodde på profetissans uppenbarelse.

Jag tycker det ligger något av samma ande över uppenbarelsen som över Erik Axel Karlfeldts dikter med bibliska motiv i dala-miljö. Änglakören sjunger ur den karolinska psalmboken och Jesus uttalar sitt missnöje med diverse nymodigheter som oroade allmogen i början av 1800-talet. Jag kommer att tänka på Sölve och Holger i Lahall från min hemsöcken Råda som en gång sade apropå den nya bibelöversättningen:

”De kan en la’nte översätta! Guss ord ä la sum de ä.” Rudolf Björkman skrev också att i uppenbarelsen ”framträder något af samma naivitet som i de gamla väggbonaderna med bibliska motiv”.

Bibliografiska uppgifter rörande underkällan i Lönsåsen:

Bonde-Hustrun Brita Gustafsdotters, i Höglyckan, Uppenbarelse i Martii månad År 1815. Stockholm. Tryckt i Marquardska Tryckeriet 1818. 1-32 s. Rariss. Ej i B&B 150, 190, 300 o. 360. Det är denna skrift som först spreds i avskrifter efter manuskriptet skrivet av ”någon Mamsell, hvars namn jag glömt, från Ulricehamn”, som Wigelius uttrycker saken. Tydligt är det mamsellen själv som utgivit skriften. Hon anspelar i ett förord dat. Ulricehamn 1 nov. 1818 till Wigeli skämtsamma ton i sin redogörelse och hon är säker på att sådana skämtare får sitt straff.

Samma arbete: Andra upplagan. Stockholm. Tryckt i Marquardska Tryckeriet, 1819. 1-31, (1 blank) s. Rariss. Denna upplaga torde vara ännu sällsyntare än den första.

Segerman Lars: Går ut och säger Johannes igen, hwad j hafwen hört och sedt: De blinde se, de halte gå, de spetälske göras rena. Eller En säker och noga Förteckning uppå de Brunsgäster, Hwilka sökt och funnit sin Halsa wid Lönås Underkälla; utgifwen af Lars Segerman, f.d. Qwartermästare. Jönköping, 1820. Tryckt i Direktören Lundströms Tryckeri. (8) s. Rariss. Ej i B&B 150, 190, 300 o. 360. Förf. var från Norrköping, som framgår av föreg skrifter.

Utförliga och säkra underrättelser rörande den ryktbara Hel-sokällan i Bottnaryd, nära Jönköping. Profetissans föregifna uppenbarelse om detta wattens undergörande kraft samt de hittills försörjde verkningarne af dess begagnande. Omslagstitel: Om Den Undergörande Källan i Bottnaryd m. m. Jönköping, Joh. Pehr. Lundström, 1818. 1-19, (1 blank) s. Bengt Bernström 416: ”Ej hos Brandberg. Denna ytterst sällsynta skrift betingade på auktionskam-maren i Stockholm 1918 inte mindre än 480 kronor!”

Wigelius [Suen]: Sannfärdiga Underrättelser om Bottnaryds Källa, samt Profetiåan Brita Gustafsdotters föregifna uppenbarelse om detta wattens undergörande kraft, m. m. Jönköping, 1818. Tryckt hos Direktören J. P. Lundström. (8) s. Ej i B&B 150, 190; 4720: ”Rariss”, ej i 300.

Dan Korn

Föreningens deltagande på bokmässor

Under 2024 deltog Föreningen för Västgötalitteratur på rekordmånga bokmässor. Detta är kan det bli än fler. Årets första bokmässa gick av stapeln lördagen den 1 mars. Då arrangerade Odensåkers Hembygdsförening sin första bokmässa. Ett tjugotal utställare fanns på plats i den fina Logårdens hembygdsgård som består av museum, kafeteria, samlingslokaler och en informationscentral för den viktiga fågelsjön Östen.

Liksom vid deltagande på tidigare bokmässor såldes litteratur, minst en ny medlem tillkom och många blev de givande och viktiga samtalen med besökare.

Niklas Krantz

Glöm ej att betala din medlemsavgift för 2025

Årsavgift 2025: Enskilda medlemmar 150 kr,
Äkta makar/sambor/institutioner 200 kr.

Personnamn på västgötska runmonument 6

Namnet truki på Skånumstenen (Vg 130)

Den 2,5 m höga stenen av mörk granit står på eller nära ursprunglig plats vid den gamla vägen till Skånumsgårdarna i Grolanda socken och Falköpings kommun. Elisabet Svärdström läser, tolkar och översätter inskriften i Västergötlands runinskrifter (s. 250) följande:

: kupmutr : rsþi : stin : þesi : eftir : eskil : brþur : sin : trek
: harþa : kupan : hķ : truki .

”Gudmund reste denna sten efter Eskil, sin broder, en mycket god ung man. Trygge(?) högg(?) (runorna).”

Stenytan är drabbat av flagring som har skadat flera runor men förutom en runa i näst sista ordet är läsningen av inskriften inte särskilt problematisk. Om namnet på den antagna ristaren skriver Svärdström (s. 251 f.):

Ristarsignaturen är icke känd från någon annan runinskrift. Stora runografiska likheter förefinnas dock på Vg 139, som alltså möjligen kan vara ristad av samme man. Vg 139 är rest till minne av en Gudmund av dennes son. Måhända är det samme Gudmund som låtit resa Vg 130. [...] Namnet *Tryggvi* finns icke i andra runinskrifter. [...] Det är mest känt som namn på några av Harald hårfagers ättlingar. En av hans söner var *Sigtrygg*, »er sumir kalla Tryggva» [”som vissa kallar *Tryggvi*”].

Till skillnad mot tidigare artiklar i denna serie vill jag inte komma med en nytolkning av ett namn, det är helt säkert *Tryggvi*, eller rättare sagt *Tryggi*, och varför Svärdström tvekar i sin tolkning är osäkert. Däremot finns lite mer att säga om detta mansnamn än vad Svärdström gör och framför allt finns det anledning att diskutera om namnet verkligen ingår i en ristarsignatur.

Låt mig börja med påpekandet att även om ingen annan Trygge (ännu) nämns i någon vikingatida runinskrift har vi ändå i senare fornsvenska *Trygge* och på uppländska runstenar

namnen *Trygg* ’trofast, pålitlig’ och *Otryggi* ’trolös, opålitlig’ (Peterson 2007 s. 223 resp. 176).

Här är det istället inskriftens avslutning som väcker särskilt intresse. Utger sig verkligen Trygge för att vara runristaren? Verbet *hiogg* ’högg’ – i detta fall med **h** för **a** vilket faktiskt är rätt vanligt i just Västergötland – skrivs på flera sätt på vikingatiden, ibland utan **h** i början och med bara en vokalkrunk, som **ik** på den uppländska Bällstastenen (U 226). Hypotetiskt möjligt är därför att ristaren av Skånumstenen uttalade ordet för ’högg’ som *ægg*, och det är väl på så sätt eller genom antagandet av en felristning som Svärdström grundade sin tolkning. Någon kommentar ger hon inte.

Även om *det* alltså är tänkbart att tolka **hķ** som *hiogg* eller rättare sagt (*h*)*ægg* utgörs det egentliga kruxet av själva den ordning som orden följer. Visst förekommer så korta ristarfraser som ’NN högg’ ett tjugotal gånger på svenska runmonument, bland annat Stommenstenen (Vg 180) med sitt avslutande ’Funnen högg’, men i detta fall skulle alltså ordföljden mellan subjekt och predikat vara omkastad. Det vore unikt. Omkastning mellan dessa två satsdelar förekommer visserligen (Salberger 2000 s. 26–28) men aldrig såvitt jag kunnat finna i meningar med bara två ord och sällan ens i flerordiga konstruktioner med just ’högg’.

Jag hittar bara tre belägg på att ’högg’ kommer före ett ristarnamn i längre fraser, men i två fall är det frågan om belägg i poetiska fraser där ordföljden är friare och vermodligen krävde omvänd ordföljd (Hübler s. 149–150; Salberger 1995 s. 17–25). Det tredje belägget, på runstenen på Aringsås kyrkogård i Småland (Sm 1), avslutas enligt min tolkning *Bonda virðskum hiogg Asgautr Þunni*. ’Åt värendsk bonde högg Åsgöt Tunne.’ Här är det visserligen inte fråga om vers men någon form av stiliserad prosa, vilket kan förklara den ovanliga ordföljden.

Om nu inskriften på Skånumstenen inte slutar med ’högg Trygge’, hur ska detta då tolkas? Ja, det enda alternativet är sannolikt att runföljden **hķ** motsvarar *ok* ’och’, skrivet **ak** på den försvunna stenen från Lindärva kyrka (Vg 58) vilken lydde ... **ak : suin : ak** ... ’... och Sven och ...’. Samma skrivning finns på nästan 30 andra stenar (se Elmevik).

Med denna tolkning skulle Skånumstenens inskrift sluta med ’Och Trygge’. Frågan blir då bara vad som är den underförstådda fortsättningen. En möjlighet är att Trygge ändå är ristaren och då avslutas texten i stället exempelvis ’Och Trygge (ristade runorna)’. Den alternativa tolkningen är att det rör sig om ytterligare en stenresare, det vill säga i detta fall att Gudmund och Trygge agerar tillsammans och att avslutningen ska förstås ’Också Trygge (reste stenen)’.

Den senare möjligheten förespråkas av Per Stille som diskuterar vilken funktion ensamstående namn har i de 31 uppländska fall som han har undersökt (s. 137–147). Stille skriver (s. 146): ”Av de flesta av de övriga 29 är det troligt att namn i slutet av inskriften ska förstås som en utvidgning av minnesformeln. I 15 av fallen [...] skulle man kunna tänka sig att det rör sig om de personer som låtit ombesörja ristningen, beställarna.”

Magnus Källström (s. 126) bekräftar Stilles slutsats i den mån det rör ensamstående namn som föregås av ’och’, vilket alltså gäller för Skånumstenen. Därmed råder det en samsyn om funktionen av ensamma namn i slutet av inskrifter som följer ordet *ok*. Det innebär att Trygge på Skånumstenen inte längre ska ses som dess runristare utan som medresare. Inskriften ska då översättas ’Gudmund reste denna sten efter Eskil, sin broder, en mycket god ung man. Också Trygge (reste stenen)’. Om även Trygge var bror till Eskil, alternativt far, son eller någon annan person med en relation till honom lär vi aldrig få veta.

I detta bidrag är det inte tolkningen av namnet som har stått i centrum utan dess funktion i runtexten, en nog så viktig fråga. Har jag tolkat rätt är Västergötland en runristarsignatur fattigare, tyvärr.

Litteratur

Elmevik, Lennart, 1992: Runsvenskt **ak** 'och'. I: Blandade runstudier 1. Runrön 6. Uppsala. S. 13–17.

Hübner, Frank, 1996: Schwedische Runendichtung der Wikingerzeit. Runrön 10. Uppsala.

Källström, Magnus, 2007: Mästare och minnesmärken. Studier kring vikingatida runristare och skriftmiljöer i Norden. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 43. Stockholm.

– 2007: Nordiskt runnamnslexikon. 5 rev. uppl. Uppsala

Salberger, Evert 1995: Nybble-stenen och Rycksta-stenen. Egennamn och versifiering. I: Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift, s. 17–35.

– 2000: Aringsås-stenen Sm 1. Dativfrasen och ristarnamnet. I: Sydsvenska ortnamns-sällskapets årsskrift, s. 20–31.

Stille, Per, 1999: Runstenar och runristare i den vikingatida Fjädrundaland. En studie i attribuering. Runrön 13. Uppsala.

Västergötlands runinskrifter. Utg. av Hugo Jungner och Elisabeth Svärdström. 1940–1970. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 5.) S. 250–52.

Henrik Williams

Bilder från bronsåldern

Hällristningarnas värld är titeln på Johan Lings senaste bok. Göteborgaren Johan är professor i arkeologi, och har forskat mycket om hällristningar. Ordet hällristning är något missvisande då en majoritet av bilderna har knackats in, men det finns bilder som har ristats in. Majoriteten av de förhistoriska hällristningarna kan härledas till bronsåldern som började för cirka 3800 år sedan och varade i cirka 1500 år. I Sverige finns det över två tusen kända platser med totalt flera hundratusen hällristningar, där bildmaterialet avbildar bland annat båtar, människor, djur, vagnar och symboler. Självklara delar av vardagen såsom hus och matlagning är däremot inte avbildade. Den vanligaste skapelsen i antal räknat är skålgropen, som är en mindre rund fördjupning i stenen. Oklart varför de skapades, liksom alla hällristningar. De funna hällristningarna är ojämnt fördelade över landet. Södra och mellersta Sverige dominerar där Bohuslän är det talrikaste området. Hällristningar finns i allmänhet längs kustnära områden och större

vattendrag. Västergötlands största område med hällbilder är det besöksvärda Flyhov nära Götene, där 15 olika hällpartier bjuder på en bildrik upplevelse.

Göta älvdalen, Göteborgsområdet och vid Vänern är exempel på andra platser där man kan förundras, och njuta, över forntida skapelser i sten. Vad gäller skålgropar så har Västergötland det största antalet i Västverige.

Årligen upptäcks nya hällristningar. Kika gärna lite extra på hällar och stenblock när ni är ute, och rapportera om ni finner något. Om ni vill se Sveriges mest spridda hällristning ska ni titta på den svenska 50-kronorssedeln, vars baksida pryds av tre förhistoriska båtar. Förlagan finns i norra Bohuslän.

Den läsvärda boken är på 288 sidor och blev utsedd till Årets bok om svensk historia 2024.

Niklas Krantz

Akademipris

I samband med boksläpp av Krapperups diplomatarier i Uppsala den 8 april kunde närvarande akademiledamoten David Håkansson meddela att professor Per-Axel Wiktorsson tilldelats en belöning ur Svenska Akademiens egna medel för sitt idoga arbete för det svenska språket.

Vi gratulerar Föreningens Hedersledamot.

Bokbinderi

Gårdshuset

Skövdevägen 15, Hjo

Öppet tisdagar kl. 15-18

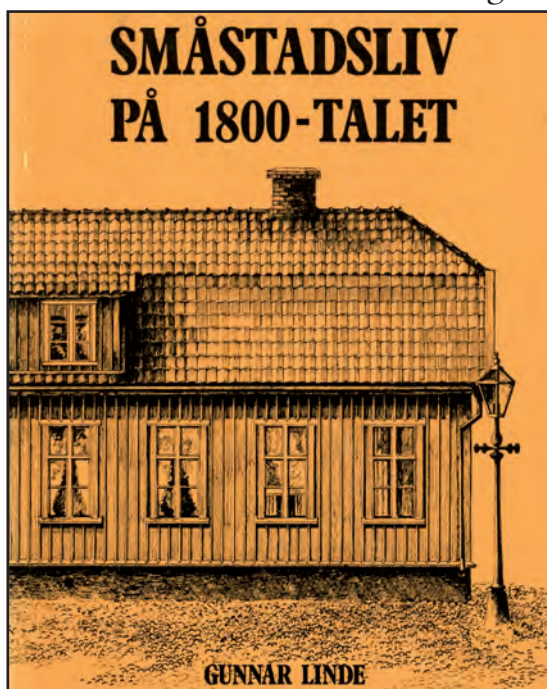
(eller enligt överenskommelse)

Tel. 0762-10 81 23

Bo Lennart Hermansson

Småstadsliv under 1800-talet.

Ur en Skövdeläkares anteckningar.

Gunnar Linde (1914 – 1998) föddes i Skövde. Han var filolog, lärare, rektor och skribent. Han disputerade 1951 på avhandlingen *De svenska ortnamnen på -sta*. Förutom *Småstadsliv på 1800-talet* har han utgivit *Det äldsta Skövde* och *S:ta Elin* samt artiklar i facktidsskrifter och tidningar.

Småstadsliv under 1800-talet bygger på läkaren Per Adolf Edgrens dagboksanteckningar och handlar om livet i Skövde mellan åren 1828 och 1867. Vi får i Lindes bok följa en stads liv och utveckling från en småstad på ca 600 invånare till en stad med ca 6000 invånare. Vi lär även känna personen Per Edgren från studieåren i Uppsala till pensioneringen och flytten till Stockholm. För den som från sin skoltid känner författaren Erik Gustaf Geijer är det intressant att läsa om studenten Edgrens inte enbart positiva möten med denne berömde professor. I Skövde kom Edgren med tiden att inta en framskjuten ställning. I sin egenskap av regementsläkare träffade han i samband med större manövrer både Oscar I och Karl XV och som läkare i staden kom han till exempel att bli vän med friherre von Essen på Kafilås. Även många andra adliga män och kvinnor passerar revy i läkarens dagbok. Att Edgren trivdes i de finares sällskap råder ingen tvekan om. Men han skriver även om livet i staden, om marknader och epidemier med mera och med sitt giftermål med kyrkoherde Grenanders dotter Sofia kommer han in i det kyrkliga livet i staden. Sofia intar en central plats i Edgrens anteckningar. Hon framställs än som svag och hjälplös, än som initiativrik och handlingskraftig. Äktenskapet tycks ha varit harmoniskt men makarna drabbades av sorg då deras andra barn, en dotter, dog som barn. Sonen Gustaf blev därmed deras enda barn men makarna kom att ta sig an Edgrens systerson vilken senare tog namnet Edgren. Några barnbarn blev det inte då sonens äktenskap med författaren Ann Charlotte Leffler var barnlöst. Att Edgrens flyttade till Stockholm berodde på att sonen bodde där.

Två händelser i boken har särskilt fäst sig i minnet. Kyrkoherden lät bygga ett stort hus vid torget (det hus som visas på bokens pärmar) dit paret Edgren flyttade och det blev en viktig plats i stadens liv. En dag utbröt eldsvåda i ett hus vid torget. Det brann ner till grunden och Edgrens hus utrymdes då det hotades av elden men genom att man spikade vatteninränkta djurhudar på den vägg som vette mot branden räddades deras hus. Det andra som jag läste med extra stort intresse var turerna kring järnvägsbygget. Edgrens engagemang för att järnvägen mellan Stockholm och Göteborg skulle dras via Skövde förskaffade

honom en mäktig fiende, nämligen landshövdingen i Mariestad, Anders Peter Sandströmer, en maktlysten man som brukade få som han ville, och han ville dra järnvägen via Mariestad. Att han misslyckades med det var väl inte enbart Edgrens verk, han hade betydligt inflytelserikare vapendragare. Vid invigningen av sträckan Töreboda – Göteborg gjordes allt för att hålla Edgren utanför ceremonin. Men när Karl XV, som förrättade invigningen, fick se Edgren på perrongen, gick han fram till honom och tillsammans promenerade de båda herrarna under livligt samspråk. De hade träffats året innan vid en stor manöver i Axvall. Delegationen från Mariestad blev därefter betydligt vänligare mot Edgren!

Detta var glimtar ur en mycket intressant bok med femtio år på nacken. Den är illustrerad med foton, både porträtt och stadsvyer samt med en karta över staden med angivande av ägarna till fastigheterna. Boken har även ett register över mängden personer vi möter.

Författare, Gunnar Linde. Utgiven 1976 av Karlstedts bokhandel, Skövde.

Björn Sjöstedt

Årsmöte med färgstarkt boksläpp

Falbygdens Konstförening både fyller och firar 80 år under 2025. Under årsmötet i Falköping en söndag i mars släpptes skriften *Färg Form Frihet* — Göteborgskoloristernas återkomst till Falbygden. Några månader efter konstföreningens bildande 1945 var det dags för den första konstutställningen. Västsvensk konst hette den och pågick under åtta dagar. Nio av de 15 konstnärerna som ställde ut räknas till Göteborgskoloristerna.

80 år senare, är det dags igen men utställningen är desto större och mer tillgänglig. Närmare 80 verk visades under våren på Falbygdens museum. Alla verk utom ett tillhör en privat konstsamlare i Skaraborg. Många av konstverken har inte tidigare varit publika så utställningen är verkligen unik. Konstföreningens ordförande Per Forendal är skriftens huvudförfattare och Margareta Rosvall bidrar med en artikel om konstföreningens 80-åriga historia. Göteborgskoloristerna var inte någon organiserad grupp såsom Halmstadgruppen, utan dit räknas cirka 30 västsvenska målare med starka färger och kraftfull penselföring. Några av konstnärerna hade kopplingar till Skaraborg. Om detta och mycket annat kan man läsa i den 60-sidiga skriften som är tryckt i 300 handnumrerade exemplar. Skriften kan köpas i Falköping på Falbygdens museum och Norders Bokhandel.

Niklas Krantz

Dedikationsbok till Magnus Gabriel De la Gardie

Claes Arrhenius (1627-95), adlad Örnhielm 1684, verkade från 1668 som professor i historia i Uppsala, och från 1669 verksam i det av Magnus Gabriel De la Gardie ledde Antikvitetskollegiet. 1690 utgav Örnhielm *Vita illustrissimi herois Pontii De la Gardie...*, (Graverat extratitelblad + (8), + 216 s.+ graverat porträtt,+ utvikbar tryckt tabell) som berättar om den ryktbare Pontus De la Gardies liv.

Pontus De la Gardie (1520-85), som var farfar till Magnus Gabriel, kom från Frankrike och blev efter en kort tid i dansk tjänst svensk militärbefälhavare under Erik XIV. Han blev senare en av Johan III:s närmaste män och gifte sig med dennes dotter Sofia Johansdotter Gyllenhielm. Han hade stora framgångar i kriget mot Ryssland på 1580-talet och erövrade viktiga delar av Estland.

Drunknade i floden Narova

År 1585 blev han riksråd. Då han den 5 november 1585 skulle bege sig från platsen för fredsförhandlingarna med ryssarna och i en båt rodde utför floden Narova mot Narva, kantrade den bräckliga farkosten. De la Gardie, som ännu var svag efter en nyss genomgången sjukdom och dessutom bar en stor och tung pälskappa som bidrog till att dra honom ner i djupet, omkom tillsammans med arton personer. Han ligger begravd i en sarkofag i Tallinns domkyrka. Redan 1683 var Örnhielm klar med stora delar av boken och med en tryckt dedikation till Magnus Gabriel De la Gardie. Det är alltså tre år före det att greve Magnus avlider. Kanske skulle boken komma ut i samband med 100 års-minnet av Pontus död.

Dedikationsexemplar

Exemplaret som jag nyss förvärvat är troligen i det närmaste ett dedikationsexemplar man kan komma. Några exemplar av de böcker som Magnus Gabriel De la Gardie själv finansierade

försågs alltid/ofta med hans pärmstämpel och fungerade som presentexemplar. Just detta exemplar har Magnus Gabriels stora pärmstämpel på fram- och bakpärm och är bundet i ett välbevarat samtida skinnband med blindpressad rygg. Det har en gång tillhört det vackra biblioteket på Bergshammar och senare kommit till apotekare Gustaf Bernströms bibliotek. Det är ett stort exemplar i folioformat, med porträttet och extratitelbladet ovikta. Det vackra graverade porträttet av Pontus De la Gardie är utfört av Jeremias Falck.

Sackska samlingen på Bergshammar

Kanslirådet, Friherre Johan Gabriel Sack (1756-1830) var ägare av Bergshammar och byggde där upp ett förnämligt bibliotek. Han var gift med Eva Bielke. På 1930-talet såldes stora delar av biblioteket bland annat till Björck & Börjessons antikvariat. Delar av biblioteket finns på Skansen i Stockholm och den betydande samlingen musikalien finns på Statens musikbibliotek.

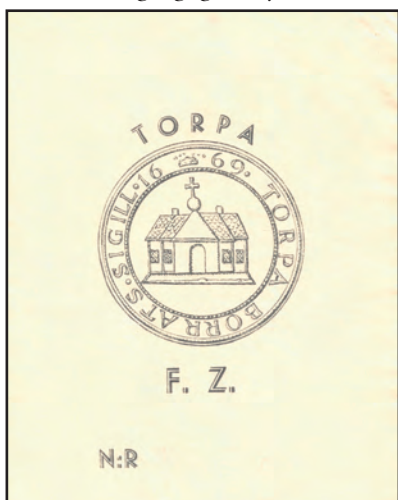
Johnny Hagberg

Årsmöte och utflykt med Föreningen för Västgötalitteratur

Den 10 maj anordnade Föreningen för Västgötalitteratur en utflykts- och årsmötesdag. Evenemanget var förlagt till det mycket vackra Torpa och besöket inleddes med att de 67 deltagarna hälsades varmt välkomna av Torpa Stenhus ägare, Pehr Zethelius. Han berättade om Torpas rika och mångfacetterade historia, från medeltiden till nutid. Guidningen fortsatte sedan uppdelad i två grupper för besök och rundvandring i Torpa Stenhus.

Eftermiddagens fika bjöd på kulinariskt från Torpa gård, bl.a. hjortkött på smörgåsarna. Leif Reinholdsson berättade därefter om det nybildade Birgit Th. Sparre Sällskapet, om dess verksamhet och målsättning att synliggöra författaren Birgit Th. Sparres liv och litterära gärning. Särskild tonvikt lades vid den dokumentärfilm som producerats om hennes liv, aktuell på biografier och som dessutom finns tillgänglig att hyra för visningar.

Johnny Hagberg höll ett initierat föredrag om exlibris, där han belyste både den historiska och samtida användningen av dessa bokägarmärken. En exposé över tid från de allra äldsta kända från 1400-talet f. Kr., över tid och rum till 1700-talet då exlibris började få fast mark i Sverige. Extra fokus för dagen på Torpa exlibris – till inspirerande möjligheter av idag för var och en att skaffa ett personligt bokägarmärke.

Torpas exlibris, sigill av år 1669 av Torpa borgrätt, "Torpa bor-rats sigill" föreställande Länghems gamla, numera rivna kyrka? och Stenbockarnas gravkor.

Efter en kort paus var det tid för en litterär höjdpunkt på dagen i

och med utdelandet av pris för Årets Västgötabok. Detta år premierades två böcker; "Skepplanda i backspeglarna" av Bo Björklund och "Lag och rätt i Västergötland under tusen år", utgiven av Västergötlands Fornminnesförening. Bo Björklund och representanter för redaktionskommittén i Västergötlands Fornminnesförening – Eva Björkman, Ingemar Johansson och Kristina Wadensten, mottog diplom med motivering till respektive pris, blommor och smaker från landskapet. Bo Björklund och Eva Björkman höll därefter uppskattade anföranden utifrån respektive bok.

Sedvanliga årsmötesförhandlingar avslutade dagen. Christina Ström, som avsat sig omval, förärades en blomstergåva och varmt tack för sitt arbete för och i föreningen samtidigt som vi tillsammans ser fram emot fortsatt nära samverkan. Maria Hörnlund och Ulf Lycke hälsades varmt välkomna som nya ledamöter i styrelsen, och därmed utgörs styrelsen av totalt tio ledamöter utöver ordföranden.

Som avslutning riktades ett innerligt tack till samtliga i förening och styrelse. Det är genom allas gemensamma engagemang och insatser som föreningen formas och utvecklas.

Presentationer i ord och bild om Torpa, Årets Västgötabok och mer från dagen i separata artiklar, kommer såväl i sensommarens Meddelande som inom kort tillika digitalt.

Gerd Ljungqvist Persson

Bo Björklunds anförande

Jag ber att få tacka för utmärkelsen. Boken innehåller många kapitel. De flesta handlar om företeelser på 1900-talet. I många hundra år cirkulerade det svenska jordbruket mineralnäringen i ett kretslopp. Men det naturliga kretsloppet, familj jordbruk och släktgårdar slogs ut av ett industrialiserat livsmedelssystem med onaturliga, linjära flöden.

Då lyfter Föreningen för Västgötalitteratur fram boken Skepplanda i backspeglarna som är ett exempel på hur man kan beskriva den här dramatiska omställningstiden. Under de senaste 25 åren har jag på eget förlag gett ut åtta titlar med lokalhistoria, 2000 A4-sidor. Tre av dem skrivna tillsammans med Karl-Erik Andersson. Jag har hållit 180 föredrag. Jag påstår att folk älskar lokalhistoria med koppling till farfar och mormor och deras tid på jorden. Jag vill gärna tolka det här priset som att Föreningen för Västgötalitteratur vill inspirera andra att skriva, nu, medan det ännu finns kvar något av den muntliga berättartraditionen, innan alla skrönor och sköna berättelser försvinner in i dimman.

Jag vill passa på att berätta hur förutsättningarna för skrivandet förändras just nu

Med mobilen kan jag spela in en intervju. När jag kommer hem kan jag med en särskild programvara transformera det inspelade ljudet till en wordfil.

Jag skriver just nu om en bys historia och hittade en text på latin. Den översatte jag till svenska med Copilot, ett AI-verktyg som finns i Office.

I höstas hjälpte jag Anders Lundin att göra en film med titeln Mordet på Getås kvarn. Mordet ledde till förhandlingar i häradsrätten, hovrätten och Högsta domstolen. Vi beställde protokollen från Riksarkivet. Ett protokoll på 15 handskrivna sidor från 1840-talet blev med ChatGPT fem lättlästa sidor. På fem månader har den filmen setts tjugotretusen gånger på Youtube som betalar ut ersättning till filmskaparen.

Anders Lundin och jag pratar nu om ett projekt bok/film. Gemensam research ger kortare tid och lägre kostnad. Korrekturläsning gör vi med AI. Med en film på Youtube inspirerar vi folk att läsa boken. Filmen kan avslutas med: "Vill du köpa boken, klicka här!"

BOKDAGAR

i Kyrkbyn Od

Föreningen för Västgötalitteratur hälsar Dig varmt välkommen till BOKDAGAR - 16 & 17 augusti, i Od.

Ta med familj och vänner till en härlig kulturdag - i litteraturens och sommarens tecken.

FÖRELÄSNINGAR

Christina Ström - "Blommor i trädgården har alla sin egen historia, trädgårdens förändring genom århundraden och om vad vi odlade vi förr."

Lars Bägerfeldt - "Konsten att läsa handskrifter från år 1525-1800. Om de gotiska bokstävernas formmässiga förändring samt förkortningsmarkörer, ligaturer och enheter samt om den latinska stilen i lånnord."

Sven-Olof Ask - "Johnny Bode - Herre i frack! Författare, skurk, sångare, låtskrivare m.m."

Christina Ström - "porträtterar historiska kvinnor - från olika samhällsklasser & tidsåldrar."

Fritt inträde på föreläsningarna!

Föreläsningar - dag & tid, se hemsida & kommande utskick.

Varmt välkomna till Bokdagarna!

Lördag & Söndag

16 & 17 aug - kl 11-17

BOKFÖRSÄLJNING

Föreningen erbjuder ur sitt boklager utvald litteratur till fantastiska priser – såväl second hand som förlagsnya böcker - ett guldägg för alla bokälskare!

Böcker, second hand, kommer att finnas tillgängliga på bokbord utomhus i mässtält. Förlagsnya böcker på bokbord i hörsalen intill.

Påfyllning av second hand-böcker sker vid lunchtid och i samband med fikapaus.

KONSTUTSTÄLLNING

"Det öppna sinnet" - Måleri & Glas av Sissi Andersson & Lennart Fredriksson!

ODS MEDELTIDA KYRKA

Ods medeltida kyrka öppen för besök. Guidning av kyrkan respektive dag.

VISNINGSTRÄDGÅRD

Visningsträdgården - Dahlias by Linn - öppen för besök.

BOKCAFÉ

Bokcaféet öppet med servering - smårätter & gofika.

Program - Bokdagarna - vastgotalitteratur.nu
FB / Mail / Tel. 0705-785634

Bokdagarna - vid Crea Diem Bokcafé
Adress: Od Kyrkby 1 - i Herrljunga kommun
Od - vid väg 182 - mellan Timmele-Annelund

Erik Waller – läkare och bibliofil

Under 1900-talet fanns inom vårt västgötska landskap flera stora boksamlare och bibliofiler. Bland de många kan nämnas Per Hierta, Gustaf Bernström, Harald Thorsson, Albert Hallberg, Bertil Ekberg och inte minst Erik Waller.

Erik Waller var född på Rangelstorp i Önums socken den 29 november 1875. Han studerade i Skara och blev student i Uppsala 1894. Sin läkarexamen avlade han år 1900. Redan 1909 knöts han till Lidköpings lasarett och blev denna stad och överläkartjänsten där trogen till pensioneringen 1940 då han flyttade till Stockholm för att bli chefsbibliotekarie vid Svenska Läkaresällskapet. Han återvände till Lidköping 1950 och avled där den 28 januari 1955.

Doktor Honoris Causa

Waller blev Med.dr. i Lund 1936 och Fil.dr. 1952 i Uppsala. Båda sina doktorsgrader fick han *Honoris Causa*. Då det i år har gått 70 år sedan Waller gick ur tiden kan det vara på sin plats att lyfta fram något kring hans boksamlande och boksamling.

Vid sidan om sin gärning som legendarisk överläkare i Lidköping (historierna om Waller är legio) var Waller en hängiven boksamlare. Hans samling uppgick till ungefär 100 000 böcker, skrifter och tryckalster. I katalogen över Wallers samling, *Bibliotheca Walleriana*, som Hans Sallander publicerade 1955 upptas 20 428 volymer. Av dessa är 150 inkunabler, böcker tryckta före år 1500. Äldst av dessa är Maurus Rabanus *De sermonum proprietate*, tryckt i Strassburg av Adolf Rusch före den 20 juli 1467. Boken har en gång tillhört det kejsrerliga biblioteket i S:t Petersburg

Autograf och manuskriptsamlare

Waller började egentligen som autograf- och manuskriptsamlare och hans brevsamling med anknytning till medicinvetenskapen omfattade ca 20 000 brev. I övrigt bestod hans samling av de flesta tryck som har kunnat frambringas inom den medicinska vetenskapen till omkring 1850. Det innebar att Waller hade den största enskilda samlingen av medicinhistorisk litteratur i världen. Vi kan jämföra med en annan världsberömd samlare av medicinlitteratur, den amerikanske kirurgen Harvey Cushing, som hade 8 000 nummer i sin katalog. Cushing var god vän med Waller och de slogs båda om de rariteter som dök upp på den europeiska bokmarknaden. Waller var ofta den som segrade i den bokliga kampen. Själv påstod Waller att det var tack vare alla sina blindtarmsoperationer som han hade fått ekonomi för alla dessa bokköp! Cushing kallade Waller för ”alla tiders samlare”.

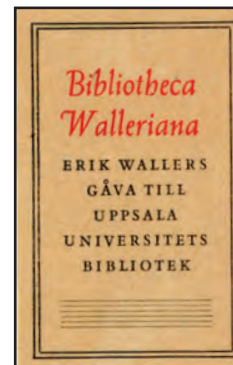
Medicinska klassiker

Kärnan i Wallers bibliotek utgjordes av några medicinska klassiker, mästarna i medicinens historia; Vesalius, Paré och Harvey, de moderna grundläggarna av de tre disciplinerna – anatomin, kirurgin och fysiologin. Vad gäller Vesalius publicerade Waller 1936 i Lychnos en uppsats om dennes bok *De humani corporis fabrica*

librorum epitome. Av dennes gradualavhandling, första upplagan tryckt i februari 1537, *Paraphrasis in nonum librum Rhazae*..., ägde Waller det enda kompletta exemplaret som är känt. Han ägde även de två följande upplagorna av skriften som utkom i mars 1537 och 1544.

Den äldsta svenska bok med medicinsk innehåll i Wallers bibliotek var den i Stockholm 1572 tryckta *Emoot Pestilentzie* av Guilielmus Lemnius. Här fanns även Benedictus Olais *Een nyttigh Läkare Book*, tryck i Stockholm 1578 liksom Simon Berchelt *Om Pestilentzien*, Stockholm 1589. En märklig skrift som Waller ägde inte mindre än fyra exemplar av är den i Västerås tryckta avhandlingen om blodomloppet. Författare var den allom bekante, universalgeniet, Olof Rudbeck. Avhandlingens titel är: *Disputation de circulatione sanguinis*. Bland många andra Rudbeck-alster ägde Waller även dennes beskrivning av Uppsalaträdgården, *Hortus botanicus*.

”Alla tider samlare”

Som alla förstår var Wallers samling enorm. Att idag ens försöka få ihop en tillnärmelsevis liknande samling är en fullkomlig omöjlighet. Det var tack vare antikvariatsägare världen över som raritet på raritet kunde finna vägen till läkarvillan i Lidköping. Det är lättare att beskriva vad som saknades än vad som fanns i samlingen. Luckorna var inte många.

Var finns då alla dessa böcker idag? 3000 böcker är donerade till Lidköpings lasarett. Övriga böcker donerades till Uppsala universitetsbibliotek som genom denna magnifika donation kunde fylla många luckor i sitt medicinska bokbestånd. Universitetsbiblioteket fick även köpa Wallers handskriftssamling till ett förmånligt pris. Mycket av ersättningen för denna förvaltrade Waller på så sätt att han köpte nya böcker som sedan donerades till biblioteket. Han var med andra ord en generös samlare och donator. Då Waller avled 1955 gick en av 1900-talets främsta bibliofiler ur tiden.

Johnny Hagberg

Upprørsledaren Nils Dacke var rätt man på rätt plats vid rätt tidpunkt

Nils Dacke, avbildad av Nils Månsson Mandelgren 1847.

En unik personlighet och ledargestalt som steg rakt in i historien från att ha varit en utfattig kronotorpare till att nästan bli bundsförvant med den mäktige kejsaren i Tyskland och på ett hår när lyckas störta Gustav Vasa.

Men det tog nästan 400 år innan han fick sin rättmätiga plats i historieskrivningen som den frihetshjälte han var.

Historiens vingslag kändes på ett ödesmättat sätt när artikelförfattaren, i mitten av 1990-talet, besökte gården Flaken, där Dacke bodde fram till tiden före upproret.

Den dåvarande ägaren Sven Pettersson visade runt på gården som ligger strax invid Lyckebyån, som under Dackes tid var gräns mot Danmark.

Pettersson som skrivit "Flaken, historisk gård i gränsbygd" och "Flaken, förr och nu" har genom sina båda böcker räddat den muntliga traditionen om den forne upprørsledaren. Ett utmärkt forskningsarbete som kommer med uppgifter som inte finns i den övriga historieforskningen om Dacke.

Men vem var Dacke som under det dryga år som upproret varade, 1542-1543, bland annat erbjöds hjälp från den tyske kejsaren och övriga furstar i samma land? Och som inte bara skrämde upp Gustav Vasa, utan också påverkade de efterföljande kungarna i ett par århundraden, att vara på sin vakt och inte reta upp bönderna i onödan.

– Den lokala traditionen berättar att Dacke var lång, högväxt, hade svart skägg och han hade en hög röst, säger Sven Pettersson, som betonar hans stora ledaregenskaper.

Till detta bör tilläggas att han var hård, slug och beräknande, med en okuvlig stridsvilja att kämpa för friheten. Egenskaper som gjorde att han kunde leda en bondehär på cirka 15-20 000 man, där stridsviljorna kanske var lika många som det fanns bondesoldater.

Saknade höger hand

Bland de många intressanta uppgifter som Sven Pettersson beskriver i boken "Flaken, historisk gård i gränsbygd" är att Dacke saknade högerhanden. Enligt den lokala traditionen såg ett samtida vittne hur "hannalöse Dacke sam över ett vattendrag". Att han saknade en hand stärks av hans stav som

togs tillvara efter hans död, och som nu kan ses på Historiska Museet i Lund. Staven som förmodligen var fastbunden vid armen upp till armhålan visar att han var drygt 190 cm lång. Ett annat bevis är det förmodade samtida porträtt av Nils Dacke som målades på en stugvägg, när han låg sårad i Kinda socken, våren 1543.

Porträttet som visade att högerhanden saknades målades av från väggen i mitten av 1800-talet av en viss NM Mandelgren.

Märkligt nog kan artikelförfattaren inte finna dessa uppgifter inom Dackeforskningen, kanske beroende på yrkeshistorikernas ointresse för lokala traditioner.

Delas in i två delar

Förutom den muntliga traditionen kan historieber beskrivningen om upproret, delas in i två delar, dels den som funnits i cirka 400 år, och som är en partsinlaga av kungen och hans krönikörer, dels senare tids forskare som förvandlat Dacke till en frihetshjälte och Gustav Vasa till den store boven.

Det märkliga är att den först nämnda beskrivningen helt klart påverkat författare och historiker ända fram till 1920-talet. Den välkände sunneprosten Anders Fryxell skrev till exempel i mitten av 1800-talet att "Dacke var en avskyvärd elak man". Han kanske inte kunde smälta att Dacke bland annat kämpade för den katolska kyrkan istället för den rena och klara lutherska läran.

Skälet till smutskastningen av den färgstarke upprørsledaren var naturligtvis att det är segraren som skriver historia. Och Gustav Vasa var en ypperlig skribent som behärskade det svenska språket till fulländning, vilket inte minst alla hans brev visade. Han kunde skriva faderligt och förmanande, med en lagom underton av hot, men han kunde också ösa ur sitt rika förråd av invektiv över sina motståndare. Vad sägs om följande beskrivning av Dacke? Skogstjuv, blodskändare, horkarl, kättare och katolicismens mandräpare.

Eller ett brev där han skriver att östgötarna "voro så fullproppade med papisteri, jungfru Marias mjölk och Sankta Britas uppenbarelsen", att de inte visste vad de gjorde när de gick med i upproret.

Dacke omvärderas

Den förste som började vända på de historiska stenarna och omvärdera Dacke, var den socialdemokratiska politikern och författaren av historiska romaner, den friskspråkige Fabian Månsson. Därefter följde professor Gerhard Hafström, som besökte Flaken i början av 1930-talet. Hans forskning visade att Dacke inte var en skogstjuv och mördare som livnärde sig på plundring, utan istället en frihetskämpe som stred mot det outhärdliga kunga- och fogdeförtrycket.

Han återvände till Flaken 40 år senare då han bland annat tog del av den muntliga traditionen.

Andra forskare som besökt gården är professorerna Alf Åberg och Lars-Olof Larsson samt författaren Vilhelm Moberg.

Den sistnämnde skriver i sin bok "Min svenska historia", att han ägnat 40 år av sin levnad åt att forska om Nils Dacke, men att det ännu finns många frågor obesvarade. Skillnaden mellan Moberg och Larsson, är att författaren beskriver skeendena i starka färger, inte minst när det gäller kungens behandling av smålänningarna, medan yrkeshistorikern i sin bok "Dackeland" har en mer kylslagen blick på upproret. I sak skiljer de sig dock inte mycket åt.

Men varför tog nu smålänningarna armborstet på axeln och värjan eller pålyxan i handen mitt i brådeste slättern vid midsommartiden 1542 och gick ut i krig?

Bortsett från Dackes personliga skäl, han hade dödat en fogde

sex år tidigare tillsammans med en annan bonde, vilket kostade dem 42 soningsoxar vardera, uppgifterna varierar. Till detta kom att han tvingades från torpet av ekonomiska skäl efter en tvist med sin danske granne på andra sidan ån om ett ålafiske, som utlöste ännu ett fogdedräp. Dacke ansåg sig lurad av fogden. En illa behandlad bonde kan naturligtvis inte utlösa ett uppror som är det största som ägt rum i hela Norden.

Fyra huvudgrupper

Vilhelm Moberg delar upp orsakerna i fyra huvudgrupper: politiska, ekonomiska, sociala och kyrkopolitiska. Vilka skäl som väger tyngst må de lärde tvista om, men jag tror att de ekonomiska villkoren för bönderna och kyrkoplundringarna var grogrunden för upproret.

När Gustav Vasa (fogdarna) tagit sitt i form av skatter och gästningar och andra pålagor så fanns det ingen som frågade efter om det fanns något kvar att leva på. Bönderna kände sig rättslösa för det ständiga hot till livet de upplevde om de inte kunde betala.

Beträffande plundringen av de småländska kyrkorna har flera historieverk skrivit att det var hela 3700 kg silver som försvann till kungens skattkammare. Enligt professor Lars-Olof Larsson är rätta siffran 370 kg, vilket var illa nog.

Förutom konfiskeringarna som innebar att kyrkorna tappades på cirka 85 procent av sitt silver, var också missnöjet stort mot den nya mässritualen på svenska. Smälänningarna krävde att allt skulle vara som "gammalt och fornt", för som de sa "ett barn kunde snart vid en dyngvagn vissla en mäsia fram".

Dacke hade som nämnts 15–20 000 man, som ställdes mot kungens 6000 legoknektar, förstärkta med danska hjälptrupper och den svenska adelns folk.

Viktigaste vapnet

Det viktigaste vapnet för bondehären var armborstet och den höga stridsmoralen. Moderna experiment visar att armborstet har en fullt dödande verkan på 150 meter och att pilen kan tränga igenom en soldatröstning på 100 meter.

De tyska legoknektarna som endast slogs för sin sold, kostade ansevärd summor för kungen och beskrevs av samtida vittnen på följande sätt: "Det är inte någon som icke föredrager djävulen framför dem." Knektarna var fruktansvärda att möta på öppna fält, men de hade ytterst svårt att klara sig i skogsstrider, där smålänningarna var på hemmaplan.

Beträffande själva striderna ska bara de viktigaste händelserna redovisas. De första fyra månadernas oavbrutna segrar kulminerade vid samhället Kisa som ligger vid gränsen mellan Småland och Östergötland. Där lyckades bondehären ringa in kungens trupper i bråtar av nedfällna träd. En stridsteknik som upprorsmännen behärskade tillfullo. Det beräknas att 1000 tyska legoknektar stupade, och de sover nu sin sista sömn i den svenska skogen.

Stort misstag

I början av november låg Dackes trupper endast en halv mil från Linköping. Ett krisläge för kungen som begärde vapenstillstånd som tyvärr accepterades.

Det var bondehövdingens stora misstag som också kostade honom segern, eftersom kungen väl utnyttjade stillståndet för att förstärka sina trupper. Samtidigt tog Dacke Kronobergs slott i besittning med 1000 man, där man drack jul.

Dacke var nu i praktiken Smålands landshövding och han började genomföra sitt program att återföra allt det som var "gammalt och fornt". Vid denna tidpunkt när hans bana stod i zenit kom erbjudan om hjälp från bland andra Fredrik av Pfalz, Albrekt av Mecklenburg och kejsaren Karl V, där också adelsbrev skulle ingå. Erbjudan som han dock avböjde.

Slut på framgångarna

I början av januari 1543 bröt kungen stillståndet och nu blev

det slut på framgångarna för Dacke.

Den sista stora striden stod i närheten av Virserum där cirka 400–500 smålänningar stupade. Vid slaget blev också Dacke skjuten genom båda låren, vilket säkert hade stor betydelse för nederlaget.

Under våren tillfrisknade han och kampen fortsatte med friskaror fram till slutet av juli, då han stupade i Rödeby skog nära sina hemtrakter. Enligt både folktraditionen och vissa historieverk forslades den döde på en träsläpa till Kalmar slott. Där blev kroppen sönderstyckad och satt på stegel med en kopparkrona på huvudet. Till detta kom att stora delar av Dackesläkten avrättades, där också hans hustru och mor ingick. Den tioårige sonen blev också fängslad och förd till Stockholm, där han påstods ha dött i pesten. Uppgifterna varierar dock.

Hur har nu upproret påverkat vår tid? Ja, hans namn återkommer ofta som i till exempel: dackekorv, dackelopp och restauranger med hans namn. Hos den akademiska ungdomen blev han en kultfigur som jämfördes med frihetshjälten Che Guevara. En jämförelse som dock haltar betänkligt eftersom bolivianen kämpade för ett nytt kommunistiskt samhälle medan den individualistiske smålänningen kämpade för det som var "gammalt och fornt".

Vad som skulle ha hänt om upproret hade lyckats går det naturligtvis att bara spekulera i. Det finns inget som talar för att Dacke var ute efter den svenska kungskronan, men om han tagit hjälp av de tyska furstarna, kanske den svenska nationalstaten sett annorlunda ut idag.

Matz Nilson

En livsresa värd att uppmärksamma

När Björn Ohlsson arbetade på Vänermuseet i Lidköping med en utställning kom han i kontakt med Raija Gillström. Raija berättade då att hon kom till Sverige 1941 som finskt krigsbarn. Det ena gav det andra och några år senare fanns hennes fascinerande berättelse i bokform. Detta i Björns bok "Krigsbarnet på Hellekis".

Efter Sovjetunionens angrepp på Finland 1939 uppstod ett humanitärt och militärt engagemang i Sverige. Totalt evakuerades ca 70 000 finska barn till Sverige under andra världskriget. Siffrorna varierar. De flesta återvände till Finland men flera tusen barn blev kvar i Sverige. Ett av dessa barn var alltså Raija Rantala.

Den finländska regeringen var till en början tveksam till att skicka barn till Sverige, men gav till slut klartecken. Några dagar efter att Raija lämnat sin hembygd i södra Finland blev hon en vinterdag av en rälsbuss vid Råbäcks station på Kinnekulle.

Delar av familjen Klingspor tog emot den sexåriga flickan för fortsatt färd med släde till herrgården Råbäck. Tre bröder Klingspor skänkte ett betydande belopp för inköp av ett jaktplan till Finlands försvar, så nog levde de upp till sloganen "Finlands sak är vår".

Raija har många positiva minnen från den första tiden i Sverige. Hon hade många lekkamrater och lärde sig allteftersom att skriva och prata svenska.

Efter 1 ½ år i den tillfälliga bostaden Råbäck flyttade Raija med familjen Klingspor och tjänstefolket till Hellekis säteri som hade renoverats.

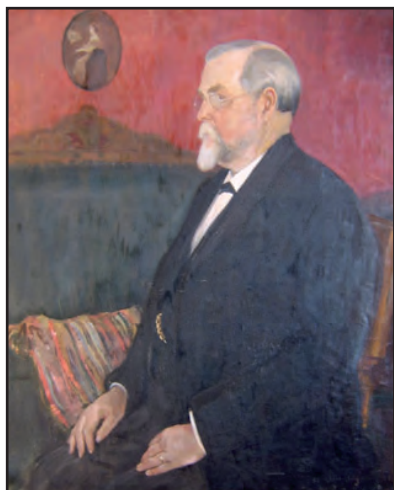
Åren gick med bland annat skolgång och 1954 gifte hon sig med Stig Gillström. De fick barnen Robert och Anne.

Raija och Stig arbetade med att serva och underhålla skrivmaskiner. Elektroniken konkurrerade till slut delvis ut skrivmaskinen. År 1982 köpte Raija ett hotell som hon och hennes man drev. År 2014 avled Stig. I dag bor Raija med barnbarnet Ina och hennes sambo Björn i Lidköping.

Boken är på 175 sidor, rikt illustrerad, och uppdelad på 21 kapitel som följs av kartor där man kan följa Raijas svenska livsresa.

Niklas Krantz

Alfred Smedberg får minnesdag i Humla

Att författaren Alfred Smedberg har skrivit den populära julvisan ”Tipp, tapp ...” vet nog de flesta av denna tidskrifts läsare. Många av hans böcker är också kända och säljs ofta på föreningens bokauktioner. Men även om hans eget kändisskap inte längre står i zenit, så finns det nog ändå anledning att ägna några rader åt hans person och författarskap. Inte minst av den anledningen att intresset för honom ökat i hans gamla hemtrakt.

Alfred levde mellan åren 1850 och 1925. Han föddes på gården Vaddåkra i Humla socken, mitt emellan Ulricehamn och Falköping. Han utbildade sig till folkskollärare och var verksam som sådan i Norrköping, innan han permanent återvände till födelsegården 1915.

Publikationer

Han blev på sin tid en känd författare. Med början på 1890-talet publicerade han en stor mängd sagor, men också dikter, humoresker och noveller. Hans första bok *Minnen från skogsroten* utkom 1906, hans sista *Guldäpplen på silvertråd* 1927 (postumt). Hans bibliografi upptar imponerande 646 nummer med sagor, visor och berättelser.

Många av Alfred Smedbergs sagor går tillbaka på berättelser om tomtar och troll, häxor och skogsrän, som han hörde i hemmet i barndomen. Hans författarskap kännetecknas av kärlek till hembygden, humor och en varm religiositet, där också nykterhet, rättvisa och ärlighet framhävs. Mest känd för eftervärlden är Smedbergs julvisa *Tömtarnas julnatt*, eller *Tipp- Tapp* som den ibland kallas efter refrängen. Den publicerades första gången i barntidningen *Jultomten* 1898. Han använde då pseudonymen »Tippu Tipp».

Stiftelse

Alfreds barnbarn Kristina Smedberg (1925–2019) övertog så småningom Vaddåkra, och bildade en stiftelse som skulle förvalta gården och minnet efter författaren. *Föreningen för Västgötalitteratur* och *Västergötlands Hembygdsförbund* erbjöds var sin plats i stiftelsens

styrelse. Och jag själv blev Västgötalitteraturens representant. Vi arbetar nu med att nå stiftelsens mål när det gäller förvaltning och utveckling av fastigheten. Vi vill också hålla Alfreds minne vid liv.

Den första mera publika sammankomsten äger rum i sommar på Alfreds födelsedag, den 22 juli. Då inbjuder vi allmänheten att se Vaddåkra och att höra något om hans diktning.

Lennart Wasling

lennart.wasling@culturum.se

Författaren Alfred Smedberg

Tisdagen den 22 juli kl 12–16 på Vaddåkra i Humla.
Kaffeservering och presentation av författaren
Hemsida om Vaddåkra: Sök/googla på ”Vaddåkra”

MATS REHNSTRÖM

Rara böcker, bibliografi & handskrifter

ANMÄL DIG FÖR ANTIKVARIATETS
NYHETSBREV

- De skickas till abonnenterna via E-POST
- Nyhetsbrevet distribueras i PDF-FORMAT
- De utkommer med en till två veckors mellanrum.

ANMÄLAN GÖRS ANTINGEN VIA E-POST:
rehnstrom@svaf.se

ELLER VIA FORMULÄRET PÅ VÅR HEMSIDA:
www.matsrehnstrom.se

Tidevarv kommer, tidevarv försvinner, släkten följer släktens gång...

När man förvärvar en bok blir man ofta glad. Ibland blir man också överraskad av innehållet eller annat med boken. Så var det för mig för ett tag sedan.

Jag håller för närvarande på att – i liten skala – bygga upp en samling av latinska och grekiska klassiker. Dessa är förhållandevis billiga att införskaffa. Ofta är de bundna i vackra pergamentband och inte sällan med blindpressade pärmstämplat. Alltså verkliga ”godbitar” om man ser dem ur ett rent bokbinderihistoriskt perspektiv.

Ett förvärv som kom att överraska mig positivt var en bok om Justinus Martyren – *Sancti Justini*, tryckt i Oxford 1703, avfattad på latin och grekiska i ett vackert tryck och helt pergamentband. Egentligen ingen märkvärdig bok om man inte noterar vilka namnteckningar som finns med. Boken har nämligen tillhört tre knösar; Andreas, Carl Johan och Börje Knös, som noterat sina namn i boken. Låt oss se vilka dessa var.

Olaus Andreae Knös.
Stockh. 1787.

Domprost Andreas Knös

Han var född i Mariestad 1721 och avled i Skara 1799. Redan som tioåring läste han Nya Testamentet på grekiska och gjorde samtidigt anteckningar på latin. Dessa anteckningar finns i den Knöska samlingen i Skara. Efter studier i Mariestad kom han till Uppsala 1737 och ägnade sig åt studier av den Wollfska filosofin. Hans avhandling i ämnet blev mycket debatterad och omstridd men han blev dock 1743 promoverad till filosofie magister.

1747 prästviges Knös för Skara stift och blev sin faders adjunkt i Norra Vånga. Två år efteråt blev han domkyrkoadjunkt i Skara och 1752 rektor i Mariestad för att 1756 återvända till Skara som lektor och kyrkoherde i Vinköls prebendepastorat. Efter elva år blev han förste lektor och erhöll Götene prebendepastorat och blev även kontraktsprost i Kinne kontrakt för att 1771 utnämnas till domprost i Skara. Tre år tidigare blev han utnämnd till teologie doktor.

Knös kom att bli en av vårt lands mest produktiva och uppskattade teologiska författare men kom ändå att förbigås vid olika sökta tjänster. Han fick den sista tiden av sitt liv mer sympatier för den i stiftet ganska starka swedenborgianismen. Knös var även mycket kraftfull och stridbar vilket inte minst har gått till historien vid det kända prästmötet 1788. Han avled som domprost i Skara. Eftermälet säger att han var en from, sanningsökande och hjälpsam person.

Hans namnteckning – *Olaus Andreae Knös. Stockh. 1787* – finns i boken liksom prydliga anteckningar om Justinus Martyrens historia.

Carl Knös.
1789.

Domprosten Carl Johan Knös

Den andra namnteckningen hör till Carl Johan Knös och är noterad 1789. Han var son till domprosten Andreas Knös och modern var Brita Hedvig Wijnblad. Han var född 1767 i Skara. Efter studier i Skara blev han student i Uppsala 1784 och promoverades till filosofie magister 1791. Han erbjöds en professur i österländska språk vilket han avböjde och flyttade istället tillbaka till Skara 1795 där han blev efter olika lärar- och prästtjänster domprost 1825. Redan 1809 kallades han till teologie doktor och erhöll professor namn 1818.

1826 fick han ett slaganfall som band honom till sängen till dess att han avled 1835. Bland hans skrifter kan nämnas *Hebreisk språklära jemte inledning om hebreiska litteraturen och sättet att lättare lära språket* (1818) samt ett flertal dissertationer. Han hade stor betydelse vid bildandet av *Skara Stifts Bibelsällskap* 1816 liksom *Skaraborgs läns kungliga hushållningssällskap* 1807, vars sekreterare han var till 1817.

Han var gift med 1798 med Anna Helena Silvius (1773–1822) och 1825 med Anna Elisabet Olbers (1777–1841).

Boken om Justinus Martyren blev väl (mina egna slutsatser) skänkt till Carl Johan av pappa Andreas i Skara 1789. Sedan följde den med till Uppsala och 1795 tillbaka till Skara.

Domprosten Anders Knös

Boken torde vid Carl Johans död ha ärvts av sonen Anders Erik Knös. Han var född i Skara 1801 och blev sedermera professor i praktisk teologi och kyrkoherde i Gamla Uppsala 1835, Teol.dr. 1844, professor i exegetik 1850 och domprost i Uppsala 1852. Han avled i Uppsala 1862.

Docenten Wilhelm Knös

Anders Knös son Olof Wilhelm var född 1838 och blev fil. dr. i Uppsala 1869, lektor i latin, grekiska och filosofi 1874 i Gävle och docent i grekiska vid Uppsala universitet 1880. Han var en framstående forskare och utgav flera skrifter inom den klassiska filologin. Som notis kan nämnas att då han avlade sin fil. kand. examen fick han högsta betyget i latin, grekiska och österländska språk. Han avled 1907. Säkerligen är det så att Wilhelm har ärvt boken om Justinus Martyren och att denna funnits i hans bibliotek i Uppsala.

Börje Knös

Statssekreteraren Börje Knös

Wilhelms son var Börje Knös som var född 1883 i Uppsala. Börje Knös började sin akademiska bana likt sina släktingar, på den filosofiska fakulteten med helklassisk inriktning. Han blev fil. dr. 1908 och avlade kansliexamen 1910 och arbetade som statssekreterare i ecklesiastikdepartementet 1929-1948. Han var intresserad av fransk lärdomshistoria och i detta ämne har han publicerat uppsatser liksom i nygrekisk kultur- och litteraturhistoria. Han har även gjort ett flertal översättningar från nygrekiskan. Även han har haft Justinusboken i sin ägo och betygat detta med sin namnteckning. Vem som efter Börje Knös död 1970 ägt boken är mig obekant men förmodligen någon i familjen. Till slut hamnade den på antikvariat Röda Rummet i Uppsala (liksom flera andra böcker från Börje Knös bibliotek) och därefter kom Justinus tillbaka till Skara – där han redan förut varit några gånger. *Habent sua fata Libelli – böcker har sina öden...*

Johnny Hagberg

Boksläpp med röd matta

Tisdagen den 11 mars var det boksläpp i Partille. När jag närmade mig tillställningen i Partille herrgård såg jag att en längre röd matta var utrullad framför herrgårdens huvudentré. Inne i den vackra byggnaden skedde bokstavligt boksläppet.

Bokens författare, Marie Hjalmarsson Engelke, lät sin senaste bok falla ner på golvet inför gästerna.

Marie var för högtidsstunden uppklädd i 1700-talskläder med tillhörande peruk. Hon är arkivarie och har ett stort historiskt intresse, i synnerhet för författaren Sophie Elkan. I en novell skrev Sophie om Partille herrgård, vilket fick Marie att spinna vidare på ämnet.

Den nyadlade David af Sandeberg lät bygga herrgården som stod klar på 1780-talet. Det pampiga huset blev familjens sommarbostad på behagligt reseavstånd från sin ordinarie bostad i Göteborg. Herrgården ärvdes av Davids son John David som senare flyttade till godset Hjällö söder om Hjo.

Marie har i sin forskning lyckats få en uppfattning om hur det såg ut i Partille herrgård under slutet av 1700-talet. Bouppteckningen efter John David från 1796 beskriver antagligen ganska väl vad som fanns i herrgårdens rum.

Utvändigt är herrgården stram och symmetrisk men desto mer livfull interiör. Förutom olika möblemang, porslin, eldgafflar med mera fanns ”Spott Back af Marmor” i flera rum, alltså spottkoppar av marmor.

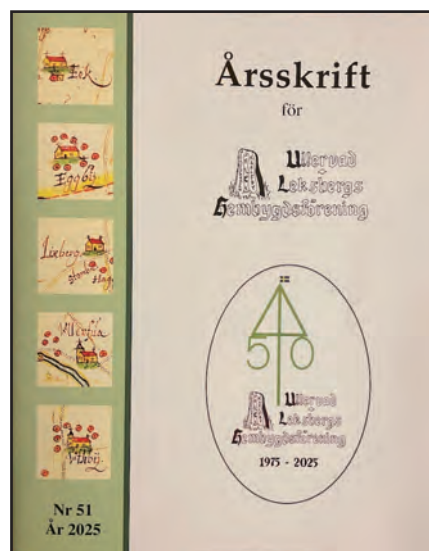
På sida efter sida i den 60 sidor tjocka skriften ”Partille herrgård — rum för rum” får vi veta mer om herrgårdens gustavianska tid. Herrgården består av 5 våningar, inklusive källare och vind. Enligt bouppteckningen fanns det på vinden sex fågelburar, en

ekorrbur och ”2 Små Canoner med järnLavetter och hjul”.

Ingrid Holtsung har illustrerat boken. Hennes målningar är vackra, men några av målningarna hade passat bättre i en barn- och ungdomsbok. Bokens förord är undertecknat av Ingrid och Marie, vilket även finurligt symboliseras av ett avbildat Ingrid Marie-äpple. Partille herrgård ägs sedan 1922 av Partille kommun och är i dag väl synlig från en höjd i centrala Partille, och af Sandeborgs adelsvapen återfinns delvis i Partilles kommunvapen.

Niklas Krantz

Föredömlig jubileumsskrift

Hembygdsföreningen för socknarna Ullervad och Leksberg både fyller och firar 50 år i år.

Socknarna upptar staden Mariestads södra delar och bygger söder därom.

Då det är 50-årsjubileum är hembygdsföreningens årsskrift för första gången påkostad med tryck i färg. Den färggranna skriften är på 56 sidor och innehåller en stor mängd information om den aktiva hembygdsföreningen och bygdens historia.

Hembygdsföreningens naturliga samlingsplats är Persgården med sin ålderdomliga mangårdsbyggnad. Där sker bland annat midsommarfirande, hantverksdagar och julmarknader.

Hembygdsgården hyrs även ut till föreningar och privatpersoner.

Vad eller vilken plats som är varje hembygds pärla råder det nog delade meningar om runt om i landskapet.

Denna hembygdsförening tipsar om 17 sevärdheter, alltifrån fornminnen till Skaraborgs första folkhögskola. En fångstgrop har de lagt extra krut på. Inte nog med att den är i bra skick, de har även låtit skapa en varg, av trä, som är satt på fångstgropens botten.

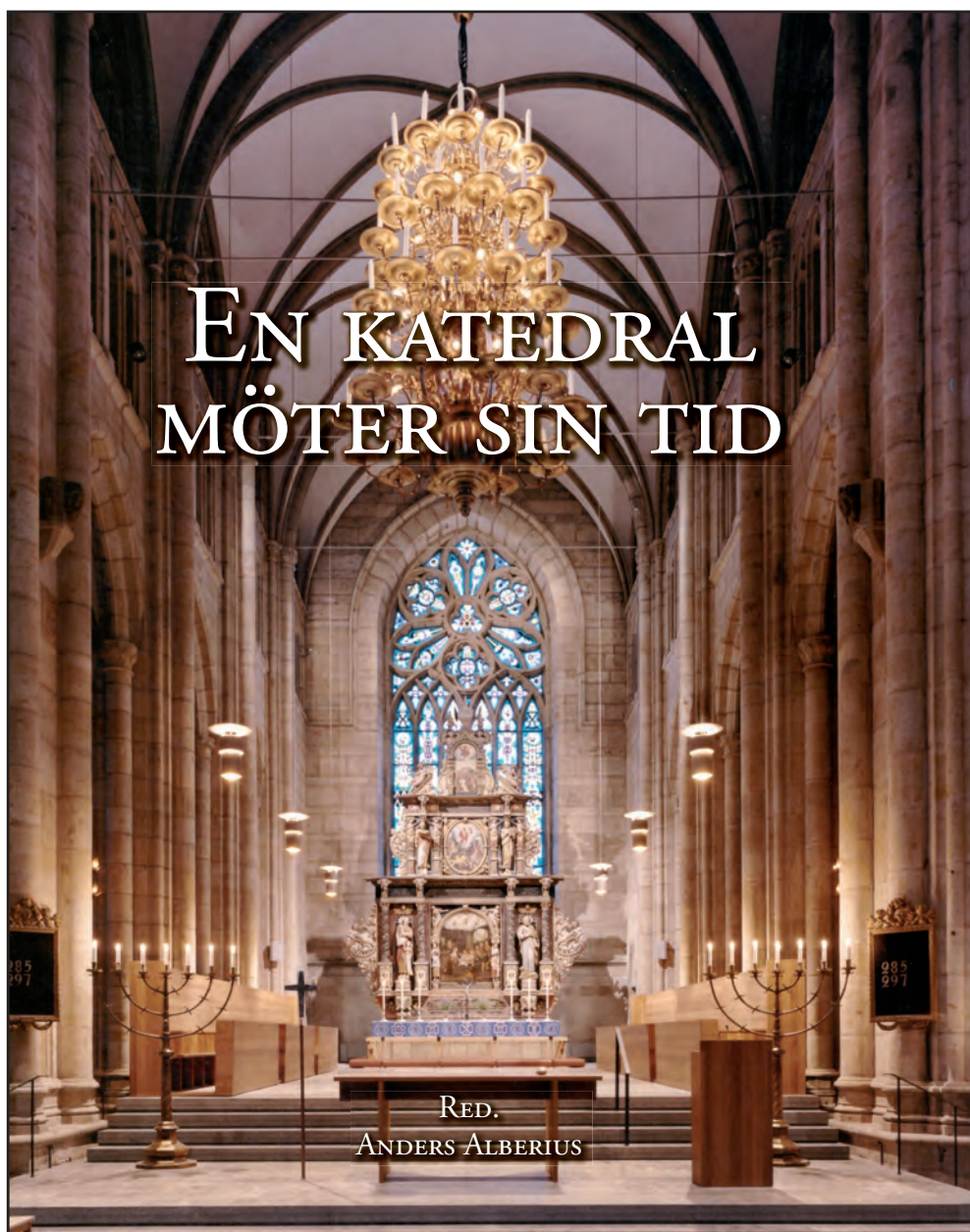
Nära byn Karleby i Leksbergs socken finns en plats som är mycket intressant. Den sk Kapellplatsen ligger vid det viktiga vattendraget Tidån, och upptar mycket uppmärksamhet och forskning. På platsen finns bland annat en mycket tidig kyrkplats, minst 1500 äldre gravar, ett vad över ån och foten till en dopfunt har hittats liksom rester efter metallframställning och ett vikingatida långhus.

Området utgörs i dag av åkermark, och har undersökts med markradar.

Länsstyrelsen har givit tillstånd att gå vidare med undersökningarna, som förhoppningsvis fortsätter under året.

En uppmaning och vädjan till föreningar ute i bygderna, även om ni inte mäktar med att återkommande ge ut en årsskrift, försök att ge ut en skrift vid ett jubileum eller liknande. Det behöver naturligtvis inte vara ett påkostat praktverk utan kan vara av det enklare slaget. Ni skriver då historia, och eftervärlden kan tacksamt få veta vad ni gjorde.

Niklas Krantz

EN KATEDRAL MÖTER SIN TID

RED.
ANDERS ALBERIUS

Mellan 1998–1999 genomfördes Skara domkyrkas senaste stora restaurering. Den innebar en ombyggnation huvudsakligen av kor och krypta. Det var ett stort projekt. Under de 25 år som gått därefter har en hel del förändrats. En del faller undan och annat tillkommer. Livet och verksamheten i och runt den restaurerade domkyrkan fortsätter, som det har gjort under dess över 1000 år. Domkyrkan möter ständigt sin tid.

Arbetet kring 1999 års ombyggnation har nu sats på pränt och en bok har utgivits: *En katedral möter sin tid*. Här berättas vad som tänktes, hur det blev som det blev och varför det är som det är. En domkyrkorestaurering är en stor och genomgripande sak med krav på att hänsyn tas till historia, stil, kvalitet, funktion med mera. Många är inblandade, mycket påverkas och många åsikter finns. Restaureringsprojektet följdes med intresse, också nationellt. I församlingen väcktes

känslor. I stiftet sattes en standard. Skara är en av landets sju medeltida katedraler, den äldsta rikssvenska och Svenska kyrkan nationellt var djupt involverad, inte minst ekonomiskt.

Livet är en ström av timmar, dagar och år. Men rätt var det är ges ett tillfälle att stanna till. Boken ger det. När 25 år har passerat är det en bra tid för att minnas och värdera. Många som då var med och gjorde viktiga insatser har med glädje och engagemang skrivit och berättat. Men livet står aldrig stilla, så här finns också berättelser om hur katedralens liv hela tiden utvecklas vidare.

Författarna har funderat på vilket begrepp som bäst beskriver det som skedde. Var det en ombyggnad, en restaurering eller en renovering? Kanske lite av allt. Boken presenterades i domkyrkan söndagen den 18 maj.

Pris 200:- + frakt. Beställes genom föreningen.